

Research Institute of
Hawzah and University

Studeis of Religion, Spiritualiti & Management (RSM)

Journal homepage: <https://rsm.rihu.ac.ir/>

Original Article

A Qur'an-Inspired Conceptual Framework of Growth and Its Implications for Organizational Decision-Making

Seyyed Mahdi Azizi¹ , Ali Asghar Khandan²
Mohammad Esmacil Khatami³

1. Assistant Professor, Department of Decision Sciences and Complex Systems, Faculty of Islamic Studies and Management, Imam Sadiq University, Tehran, Iran.

azizi.m@isu.ac.ir

2. Associate Professor, Department of Governance and Public Administration, Faculty of Islamic Studies and Management, Imam Sadiq University, Tehran, Iran.

aliakhandan@gmail.com

3. PhD Candidate, Systems Management, Imam Sadiq University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

Mohammadesmael78@gmail.com

Received: 2025/05/14; Accepted 2025/07/13

Extended Abstract

Introduction and Objectives: Free will lies at the heart of decision-making, which plays a pivotal role in both individual and social life. Decision-making symbolizes human autonomy and responsibility; even seemingly uncontrollable circumstances can be transformed through insight and volition. In management, decision-making is the lifeblood of an organization, shaping its trajectory. It constitutes the essence of managerial science, structured upon the evaluation of alternatives to achieve objectives, goals, and values. Belief systems and value frameworks—particularly the Islamic worldview—provide a comprehensive and culturally meaningful foundation for decision-making in Muslim societies. While utilitarianism is a common normative basis in conventional management, Islamic decision-making introduces the concept of “growth” (rushd) as an alternative paradigm. In Islamic thought, growth is synonymous with leadership and governance, and its advancement is a core managerial responsibility. This study adopts a Qur’anic approach to explore the role of growth in Islamic organizational decision-making, aiming to examine its Qur’anic basis and extract implications for organizational decision-making processes. The research seeks to position “growth” as an Islamic counterpart to utilitarianism in contemporary management paradigms.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Research Institute of
Hawzah and University

Studeis of Religion, Spiritualiti & Management (RSM)

Journal homepage: <https://rsm.rihu.ac.ir/>

Original Article

Method: This study employs thematic analysis of the Qur'an to extract the implications of growth in Islamic decision-making. After identifying gaps in the discourse of Islamic decision-making via literature review and expert consultation, relevant keywords were selected and refined through focus group sessions. Using Al-Mu'jam al-Mufahras, all Qur'anic verses containing these keywords were compiled, examined within context, and repeatedly analyzed to extract thematic insights. Ambiguities were resolved through reference to authoritative tafsir sources, such as Al-Burhān and Nūr. The inferential interpretation (dalālat-pajooḥī) method, an 11-step non-linear approach, was then applied to derive the conceptual implications of growth, allowing meanings to emerge organically from the text. Integrating thematic analysis and inferential interpretation enabled a rigorous and nuanced understanding of growth in the framework of Islamic decision-making.

Results: The findings indicate that the Qur'anic concept of growth (rushd) differs from its jurisprudential usage. While in Islamic jurisprudence, rushd refers primarily to financial maturity and responsible wealth management, the Qur'anic concept encompasses guidance, salvation, righteousness, and perfection. Analysis of 19 verses containing derivatives of rushd highlights its multidimensional nature: intellectual maturity, divine guidance, individual and social responsibility, adherence to guiding exemplars, meritocracy, and reliance on God (tawak'kul) and supplication (du'ā). Growth is not merely individual but a dynamic process achieved through divine guidance, justice, and moral integrity, closely linked to faith (īmān) and piety (taqwā). From an organizational perspective, growth provides a normative foundation, emphasizing divine guidance and merit-based leadership. As a continuous process anchored in faith, trust in God, and social responsibility, growth underpins development and moral excellence in Islamic organizations.

Discussion and Conclusion: Growth-oriented decision-making is characterized by long-term vision, patience, integrative thinking, and moral duty, with attention to the individual, family, and society—contrasting with utilitarianism's focus on short-term collective gains. It emphasizes adherence to coherent Islamic regulations, ethical principles, justice, and protection of individual rights. The process prioritizes consultation (shūrā), procedural simplicity, reliance on God, thorough investigation, performance-based accountability, meritocracy, optimal resource management, and continuous improvement. Interpersonally, it upholds human dignity, ethical responsibility, and fairness. Growth-centered decision outcomes aim for personal development, human flourishing, long-term social benefits, enhanced interpersonal relationships, and heightened social responsibility. This framework transcends short-term economic interests, fostering ethical, social, and spiritual excellence, and provides a coherent, comprehensive, and ethically grounded alternative to conventional utilitarian approaches in Muslim organizations.

Acknowledgments: The authors sincerely thank all Qur'anic and management experts who contributed to this research.

Conflict of Interest: None declared.

Keywords: Growth, Islamic Decision-Making, Decision-Making Foundations, Utilitarianism, Decision-Making Ethics.

Cite this article: Seyyed Mahdi Azizi, Ali Asghar Khandan and Mohammad Esmacil Khatami (2025). "A Qur'an-Inspired Conceptual Framework of Growth and Its Implications for Organizational Decision-Making". Journal of Religious, Spirituality, and Management Studies 12(24): 123-150.

ارائه چهارچوب مفهومی رشد براساس آموزه‌های قرآن کریم و دلالت‌های آن در تصمیم‌گیری در سازمان

سیدمهدی عزیزی^۱ ، علی اصغر خندان^۲
محمداسماعیل خاتمی^۳

۱. استادیار گروه علوم تصمیم و سیستم‌های پیچیده دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، تهران، ایران.

azizi.m@isu.ac.ir

۲. دانشیار گروه حکمرانی و اداره عمومی دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، تهران، ایران.

aliakhandan@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری مدیریت سیستم‌ها دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Mohammadesmael78@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۲

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: اراده، اساس هنر تصمیم‌گیری است که نقش کلیدی در زندگی فردی و اجتماعی دارد. تصمیم‌گیری نماد اختیار و مسئولیت انسان است و حتی شرایط به ظاهر خارج از اختیار با اراده و بینش قابل تغییر می‌شوند. در مدیریت نیز، تصمیم‌گیری به عنوان نبض سازمان، سرنوشت آن را رقم می‌زند. این فرایند، جوهره علم مدیریت است و بر پایه ارزیابی گزینه‌ها برای تحقق اهداف، مقاصد و ارزش‌ها شکل می‌گیرد. باورها و نظام‌های ارزشی، به ویژه نظام ارزشی دین اسلام، چهارچوبی جامع و منحصر به فرد برای تصمیم‌گیری فراهم می‌آورد که از نظر فرهنگی و کارآمدی برای جوامع مسلمان اهمیت فراوان دارد. یکی از مبانی رایج در مدیریت، «فایده گرایی» است؛ اما در تصمیم‌گیری اسلامی، مفهوم «رشد» به عنوان مبنایی جایگزین معرفی می‌شود. رشد در نظام فکری اسلامی، معادل مدیریت و رهبری است و ارتقاء آن وظیفه اصلی مدیران است. این پژوهش با رویکرد قرآنی به بررسی نقش رشد در تصمیم‌گیری اسلامی در سازمان می‌پردازد. هدف اصلی تحقیق، شناخت جایگاه رشد در تصمیم‌گیری اسلامی از دیدگاه قرآن و بررسی دلالت‌های این مفهوم در فرآیند تصمیم‌گیری سازمانی است. این پژوهش می‌کوشد معادل «فایده گرایی» در پارادایم مدیریت متداول را با مفهوم «رشد» در تصمیم‌گیری اسلامی تبیین کند.

روش: در این پژوهش، روش تحقیق موضوعی در قرآن برای استخراج دلالت‌های مفهوم «رشد» در تصمیم‌گیری اسلامی در سازمان به

نوع مقاله: پژوهشی

کار گرفته شده است. ابتدا موضوع تحقیق با دقت مشخص و پس از بررسی ادبیات موضوع و مشورت با صاحب نظران، خلأ موجود در عرصه تصمیم‌گیری اسلامی تعیین شد. سپس کلیدواژه‌های مرتبط با مفهوم رشد اسلامی و نظریات مرتبط در مدیریت انتخاب و با اجرای جلسات گروه تمرکز، فهرست نهایی کلیدواژه‌ها مشخص شد. در ادامه با استفاده از منابع معجم‌المفهرس، آیاتی جمع‌آوری شد که کلیدواژه‌ها در آنها به کار رفته بود. سیاق آیاتی که شامل کلیدواژه‌ها بودند، تعیین و آیات به صورت مکرر مطالعه و نکات استخراج شده یادداشت شد. همچنین، آیات در سیاق‌های خود تحلیل شدند تا مفاهیم عمیق‌تری به دست آید. ابهامات موجود در این فرایند جمع‌آوری و با مراجعه به تفاسیر معتبر مانند البرهان و نور بررسی و رفع شد. در مرحله بعد، برای استخراج دلالت‌های رشد در تصمیم‌گیری اسلامی، روش دلالت‌پژوهی برایشی به کار رفت که شامل یازده مرحله غیرخطی است. این روش با طرح یک سؤال کلی و بدون چهارچوب مفهومی از پیش تعیین‌شده، دلالت‌ها را به صورت ناگهانی استخراج می‌کند. با این رویکرد، دلالت‌های مرتبط با رشد در تصمیم‌گیری اسلامی شناسایی و تحلیل شدند. این ترکیب روش‌های موضوعی قرآنی و دلالت‌پژوهی، به درک دقیق و علمی از مفهوم رشد در چهارچوب تصمیم‌گیری اسلامی کمک کرده است.

نتایج: نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مفهوم «رشد» در قرآن با معنای فقهی آن متفاوت است. در فقه رشد بیشتر به توانایی حفظ و مصرف درست مال و نمو اشاره دارد؛ اما در قرآن، رشد به معنای هدایت، نجات، صلاح و کمال است. بررسی نوزده آیه‌ای که کلمات مشتق از رشد در آنها به کار رفته، بیانگر ابعاد متعددی از این مفهوم است. رشد در قرآن نه تنها به بلوغ عقلی و هدایت الهی اشاره دارد، بلکه شامل مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی، تبعیت از الگوهای هدایتگر، شایسته‌سالاری و ضرورت توکل و دعا برای دستیابی به رشد می‌شود. رشد صرفاً یک امر فردی نیست؛ بلکه فرآیندی است که با هدایت الهی، رعایت عدالت در تخصیص منابع و مبارزه با انحرافات اخلاقی تحقق می‌یابد. همچنین، رشد در قرآن با ایمان و تقوا ارتباط تنگاتنگ دارد و کسانی که راه رشد را نپذیرند، گرفتار ضلالت و گمراهی می‌شوند. از سوی دیگر، رشد در سازمان اسلامی می‌تواند به عنوان مبنایی کارآمد مطرح شود؛ زیرا قرآن به وضوح ضرورت رشد و صلاح در تصمیم‌گیری و رفتار فردی و جمعی را تأکید کرده است. این یافته‌ها نشان می‌دهد که رشد در تصمیم‌گیری اسلامی فراتر از فایده‌گرایی متداول است و با توجه به نقش هدایت الهی و شایسته‌سالاری، می‌تواند چهارچوبی جامع برای تصمیم‌گیری در سازمان‌های مسلمان فراهم آورد. رشد به عنوان یک فرایند مستمر و وابسته به ایمان، توکل و مسئولیت اجتماعی، پایه‌گذار مسیر توسعه و کمال در سازمان‌های اسلامی است.

بحث و نتیجه‌گیری: این پژوهش با روش دلالت‌پژوهی برایشی به بررسی دلالت‌های مفهوم «رشد» در ابعاد مختلف تصمیم‌گیری اسلامی پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد که اهداف تصمیم‌گیری رشد‌محور، بلندنظرانه، صبورانه، یکپارچه و وظیفه‌محور بوده و تمرکز توان‌آمان بر فرد، خانواده و جامعه دارد؛ برخلاف فایده‌گرایی که بیشتر بر منافع کوتاه‌مدت و جمعی تأکید می‌کند. در قوانین و قواعد تصمیم‌گیری، رویکرد رشد‌محور بر پیروی از قواعد منسجم اسلامی، اصول ثابت اخلاقی، عدالت و رعایت حقوق فردی تأکید دارد؛ در حالی که فایده‌گرایی ممکن است به نقض این اصول برای بیشینه‌سازی منافع بپردازد. در فرایند تصمیم‌گیری، رشد به اصالت، مشورت، سادگی طراحی فرایند، توکل، تحقیق و بررسی پیش از تصمیم، پاداش‌دهی و مجازات براساس عملکرد، شایسته‌سالاری، مدیریت بهینه منابع و اصلاح مستمر توجه می‌کند.

همچنین، در اخلاق و روابط بین‌فردی، تأکید بر حفظ کرامت انسانی، مسئولیت‌پذیری اخلاقی و انصاف در تخصیص منابع وجود دارد. نتایج تصمیم‌گیری رشد‌محور باید به رشد فردی، توسعه انسانی، تأثیرات بلندمدت اجتماعی مثبت، ارتقای کیفیت روابط بین‌فردی و

مطالعات دین، معنویت، مدیریت

Journal homepage: <https://rsm.rihu.ac.ir/>

نوع مقاله: پژوهشی

افزایش تعهد اجتماعی و مسئولیت‌پذیری منجر شود. این دلالت‌ها نشان می‌دهد تصمیم‌گیری مبتنی بر رشد، فراتر از منافع کوتاه‌مدت اقتصادی، به تعالی اخلاقی، اجتماعی و معنوی توجه دارد و می‌تواند چهارچوبی جامع، منسجم و اخلاق‌محور برای سازمان‌ها و جوامع مسلمان فراهم کند، که در تضاد با برخی محدودیت‌های رویکرد فایده‌گرایی متداول است.

تقدیر و تشکر: از همه بزرگوارانی که ما را در انجام این پژوهش یاری نمودند، صمیمانه سپاسگزاریم.

تعارض منافع: هیچ تعارض منافی در این پژوهش وجود ندارد.

واژگان کلیدی: رشد، تصمیم‌گیری اسلامی، مبانی تصمیم‌گیری، فایده‌گرایی، اخلاق تصمیم‌گیری.

استناد: سیدمهدی عزیزی، علی‌اصغر خندان و محمداسماعیل خاتمی (۱۴۰۴). «ارائه چهارچوب مفهومی رشد براساس آموزه‌های قرآن کریم و دلالت‌های آن در تصمیم‌گیری در سازمان». مجله مطالعات دین، معنویت، مدیریت ۱۲(۲۴): ۱۵۰-۱۲۳.

۱. مقدمه

اراده، گوهر وجودی انسان و جوهره هنر تصمیم‌گیری است. تصمیم‌گیری نه تنها بخش جدایی‌ناپذیر از سرشت انسانی است، بلکه بستر ظهور اختیار و مسئولیت او نیز محسوب می‌شود. در مسیر زندگی، انسان تصمیماتی اتخاذ می‌کند که عمیق‌ترین اثرات را بر حیات فردی و اجتماعی او بر جای می‌گذارند. حتی شرایطی که ظاهراً فراتر از قلمرو اختیار او هستند، اغلب می‌توانند با بینش و اراده‌اش رنگی تازه به خود گیرند. براساس این، توانایی تصمیم‌گیری را باید یکی از ارزشمندترین هنرهای زندگی انسان دانست؛ هنری که با دقت و آگاهی می‌تواند افق‌های روشن‌تری را پیش روی او بگشاید. در عرصه سازمانی نیز، فرایند تصمیم‌گیری همچون نبض مدیریت عمل کرده و بر سرنوشت سازمان، چه در مسیر کامیابی و چه در گذرگاه ناکامی، اثری بی‌بدیل دارد (نادولنا و بیر، ۲۰۲۱).

تصمیم‌گیری را می‌توان جوهره علم مدیریت دانست؛ زیرا فرایندی است که در آن افراد با ارزیابی گزینه‌های موجود می‌کوشند انتخابی داشته باشند که بیشترین همخوانی را با اهداف، مقاصد، خواسته‌ها و ارزش‌هایشان داشته باشد (فولوپ، ۲۰۰۵). از آنجاکه نظام ارزشی، باورها و تفکرات افراد نقشی بنیادین در شکل‌دهی به این انتخاب‌ها ایفا می‌کند، بررسی مبانی ارزشی هر نظام فکری اهمیت زیادی پیدا می‌کند. در این میان، نظام ارزشی دین اسلام به دلیل جامعیت و عمق محتوای خود، چهارچوبی منحصربه‌فرد برای تصمیم‌گیری ارائه می‌دهد (موسوی کاشی و دیگران، ۱۳۹۷). براساس این، می‌توان نتیجه گرفت که رویکرد اسلامی در تصمیم‌گیری برای جوامع مسلمان، نه تنها از منظر فرهنگی و ارزشی، بلکه از حیث کارآمدی و سازگاری با ارزش‌های آنان، اهمیتی ویژه دارد.

یکی از مبانی تصمیم‌گیری در پارادایم مدیریت متداول، «فایده‌گرایی» است که زیربنای تصمیمات مدیریتی را تشکیل می‌دهد (ساگدن و ویلیامز، ۱۹۷۸^۳). متناظر با این مبنا، می‌توان مبنای «رشد» را برای تصمیم‌گیری اسلامی معرفی کرد (عزیزی، ۱۳۹۷). مفهوم رشد اسلامی که در نظام فکری اسلامی از جایگاه گسترده و ویژه‌ای برخوردار است، به عنوان جایگزینی برای فایده‌گرایی مطرح می‌شود. رشد که در اصطلاح اسلامی مترادف با مدیریت و رهبری است و در سطوح فردی و اجتماعی قابل برنامه‌ریزی است، می‌تواند به عنوان وظیفه مدیر و رهبر اسلامی مطرح شود، بنابراین، وظیفه اصلی یک مدیر اسلامی ارتقاء رشد است (عزیزی و دیگران، ۱۳۹۶).

این تحقیق، یک پژوهش قرآنی درباره رشد در تصمیم‌گیری اسلامی در سازمان انجام می‌دهد. یکی از تمایزات این پژوهش آن است که نه یک واژه قرآنی در فضای ادبیات پیشین را مثل «تقوا» مورد بررسی قرار می‌دهد و نه یک واژه جدید مثل «مسئولیت اجتماعی» را بررسی می‌کند که بخواهد لوازم آن را مبنا قرار دهد؛ بلکه برای کلیدواژه مهم در پارادایم تصمیم‌گیری متداول یعنی «فایده‌گرایی»، از معادل «رشد» برای تصمیم‌گیری اسلامی استفاده شده است. براساس این، سؤالات اصلی این پژوهش عبارت‌اند از:

الف) جایگاه رشد در تصمیم‌گیری اسلامی در قرآن چگونه است؟

ب) دلالت‌های مفهوم رشد در تصمیم‌گیری سازمانی چیست؟

۲. ادبیات و پیشینه پژوهش

تمامی علوم انسانی طبق یک سلسله اصول موضوعه نوشته یا نانوشته اعم از اصول هستی‌شناسانه و انسان‌شناسانه بنا شده است. بسته به اینکه در هر علمی که وارد می‌شویم جهان و انسان را چگونه می‌بینیم، علوم انسانی شکل می‌گیرد (چیت‌سازیان و جوانعلی‌آذر، ۱۳۹۴). یکی از مباحث و رشته‌های علوم انسانی، مدیریت است که این اصول موضوعه بر آن نیز اثرگذار است (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۱). نمی‌توان در

1. Nadolna & Beyer

2. Fulop

3. Sugden & Williams

یک نظام اسلامی، مدیریت را با روش‌های دیگران و با توجه به آموزه‌های آنها اعمال کرد (چیت‌سازیان و جوانعلی‌آذر، ۱۳۹۴). بنابراین، لازم است مدیریت را براساس آموزه‌های اسلامی پیاده‌سازی کرد. تعاریف مختلفی از مدیریت اسلامی ارائه شده است (افجه‌ای، ۱۳۶۴؛ امیری و عابدی جعفری، ۱۳۹۲؛ چیت‌سازیان و جوانعلی‌آذر، ۱۳۹۴؛ عابدی جعفری و معصومی مهر، ۱۳۹۲؛ محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۱؛ محمودی، ۱۳۷۹؛ مصباح یزدی، ۱۳۹۴؛ نبوی، ۱۳۷۶) که می‌توان تعریفی جامع از آن بیان کرد: «مدیریت اسلامی به معنای به‌کارگیری اصول، روش‌ها و ارزش‌های مدیریتی برگرفته از آموزه‌های اسلام، شامل قرآن، سنت و سیره معصومین، برای اداره و هدایت سازمان‌ها و جوامع است. این مدیریت بر رشد و تربیت انسانی، عدالت، امانت‌داری و رعایت حقوق انسان‌ها تأکید دارد و ضمن بهره‌گیری از دانش و روش‌های علمی، آنها را در چهارچوب ارزش‌های اسلامی می‌پذیرد. هدف مدیریت اسلامی، دستیابی به کارایی و اثربخشی همراه با تقویت معنویت و اخلاق در جهت تحقق اهدافی است که با نظام ارزشی اسلام سازگار باشند و به توسعه پایدار و سعادت دنیوی و اخروی جامعه کمک کنند». بی‌شک یکی از عملکردهای مورد توجه در مدیریت اسلامی در کنار سایر وظایف مدیران، تصمیم‌گیری است که اهمیت زیادی دارد (نجفیان و لسانی، ۱۳۹۲). نظریه‌پردازان مختلفی به تحلیل و تعریف تصمیم‌گیری پرداخته‌اند (سیرت و مارچ، ۱۹۶۳؛ دراگر، ۲۰۰۶؛ گس، ۱۹۸۵؛ لیندبلوم، ۱۹۵۹؛ رایبنز، ۲۰۰۰؛ سایمون، ۱۹۸۷؛ آذر و رجب‌زاده، ۱۳۹۸) که تعریف جامعی از آن عبارت است از: «تصمیم‌گیری فرایندی است که در آن فرد یا گروه با توجه به محدودیت‌های شناختی و اطلاعاتی، اقدام به انتخاب یک گزینه از بین دو یا چند گزینه موجود می‌کند. این فرایند تحت تأثیر عوامل داخلی و خارجی، محدودیت‌های اطلاعاتی، و پیچیدگی‌های رفتاری و اجتماعی قرار دارد و اغلب به جای بهینه‌سازی کامل، به دنبال راه‌حل‌های رضایت‌بخش و قابل قبول است. تصمیم‌گیری می‌تواند به‌صورت تدریجی و تکاملی انجام شود و شامل شناسایی و تحلیل مسائل، ارزیابی گزینه‌ها، و انتخاب راه‌حل مناسب بر اساس اهداف و استراتژی‌های کلان سازمان باشد».

مکاتب فکری، نظام‌های منظمی از اندیشه هستند که به تبیین و تفسیر جهان و جایگاه انسان در آن می‌پردازند. هر مکتب فکری، جهان‌بینی خاص خود را ارائه می‌دهد و تلاش می‌کند تا به پرسش‌های بنیادی در باب هستی، معرفت و ارزش‌ها پاسخ دهد. مکاتب اخلاقی بسیاری وجود دارد که برخی از آنها تأثیر بیشتری در علوم اجتماعی و انسانی داشته‌اند. رشته مدیریت به‌عنوان یکی از رشته‌های علوم انسانی، کم‌وبیش از چنین مکاتبی اثر پذیرفته و عرصه تصمیم‌گیری نیز بی‌نصیب نمانده است. یکی از مکاتب اثرگذار، «فایده‌گرایی»^۱، از مکاتب مطرح فلسفه اخلاق و سیاست، است. فایده‌گرایی در ساده‌ترین صورت‌بندی خود مدعی است که عمل یا سیاست درست به لحاظ اخلاقی آن چیزی است که بیشترین خوشبختی را برای اعضای جامعه ایجاد می‌کند (کیملیکا، ۲۰۰۲)؛ یعنی در همه رفتارهای اخلاقی خود باید همیشه سود جمعی و گروهی را در نظر گرفت (مصباح یزدی، ۱۳۸۴).

مکتب فایده‌گرایی بر اکثر نظریه‌های تصمیم‌گیری اثرگذار بوده است. مصداق بارز آن را باید در نظریه‌های سنتی تصمیم‌گیری دید. تصمیم‌گیری در آن دوران، بیشتر مبتنی بر تحلیل هزینه-فایده بوده است. تمام نظریاتی که به دنبال افزایش حداکثرسازی سود و کارایی هستند به این دلیل که با قانون اصلی بنشام^۲ یعنی «بیشترین نفع» هم‌راستا می‌باشند، نشان می‌دهد این مبنا در تصمیم‌گیری‌های سازمانی پذیرفته شده است؛ از این رو با همه تغییراتی که نظریه‌های تصمیم‌گیری سازمانی داشته‌اند، می‌توان گفت که این نظریه‌ها از نگاه ارزشی و جهت‌گیری فرقی نکرده‌اند و روح قانون بنشام در آنها جاری است (عزیزی و همکاران، ۱۳۹۶).

با توجه به مباحث پیش‌گفته مشخص شد که در علم مدیریت غربی، تصمیم‌گیری متأثر از منابع ارزشی و مکاتب فلسفی است و اندیشمندان غربی آن را پذیرفته‌اند. از آنجاکه مبانی فلسفی اسلام با غرب متفاوت است، باید تئوری تصمیم‌گیری اسلامی نیز متفاوت باشد. در

1. Utilitarianism
2. Kymlicka
3. Jeremy Bentham

مکتب مدیریت اسلامی نیز در تقابل با مدیریت غربی، عرصه تصمیم‌گیری بیش از همه با هسته سخت این مکتب همجواری دارد؛ براساس این مشخص ساختن مبانی نظری هم‌راستا با هسته مکتب مدیریت اسلامی برای تصمیم‌گیری بسیار ضروری است؛ به‌نحوی که هیچ پژوهش اجرایی یا عملیاتی مرتبط با تصمیم‌گیری اسلامی بدون مشخص بودن چنین مبانی نظری ممکن نیست.

رشد یکی از مفاهیم اصیل اندیشه اسلامی است که در قرآن کریم و روایات به کار رفته است. رشد مخالف «غی» و گمراهی است و برای هدایت به کار می‌رود (راغب اصفهانی، ۱۴۰۴). با بررسی این واژه در قرآن کریم می‌توان معانی‌ای همچون بلوغ فکری، هدایت، نفع و خیر را برای مفهوم رشد پیدا کرد. این مفهوم به‌عنوان نظریه‌ای در علوم انسانی و اجتماعی در مقابل فایده‌گرایی تبیین شده است که می‌توان آن را به شهید مطهری نسبت داد. با تبیین این نظریه، می‌توان آن را یکی از مبانی تصمیم‌گیری اسلامی دانست که در مقابل فایده‌گرایی مطرح شده است که یکی از مبانی تصمیم‌گیری غربی است (عزیزی، ۱۳۹۷). نظریه رشد از منظر شهید مطهری را می‌توان این‌طور بیان کرد: رشد که در مصطلحات اسلامی مترادف با مدیریت و رهبری است و در دو سطح فردی و اجتماعی قابل طرح است، به‌عنوان وظیفه مدیر و رهبر اسلامی قابل معرفی است؛ یعنی وظیفه مدیر اسلامی به رشد رساندن است، یعنی کاری کند که فرد یا گروه زیرمجموعه او شایستگی و لیاقت نگهداری و بهره‌برداری از سرمایه‌ها و امکاناتش را بیابد (مطهری، ۱۳۹۰).

در بستر نظریه‌های سنتی و مدرن تصمیم‌گیری مدیریتی، با وجود تنوع روش‌ها و تکنیک‌ها، نوعی تداوم بنیادین در جهت‌گیری ارزشی تصمیم‌ها مشهود است: تأکید مستمر بر اصل فایده‌گرایی و بیشینه‌سازی نفع برای بیشترین تعداد، که نخستین بار توسط جرمی بنتام به‌عنوان قاعده‌ای عام در اخلاق و مدیریت پیشنهاد شد. نقد اسلامی این بنیان، نه صرفاً در سطح روش‌شناسی، بلکه در سطح مبانی انسان‌شناختی، هستی‌شناختی و غایت‌شناختی وارد می‌شود. نظریه رشد، که بر آموزه‌های اسلامی نظیر عدالت‌محوری، توکل، توسل، تعهد به وظیفه، و فهم تکاملی انسان از طریق مواجهه با دشواری‌ها استوار است، جایگزینی معنادار و ریشه‌ای برای فایده‌گرایی ارائه می‌کند. برخلاف فایده‌گرایی که ترجیحات فردی را اساس قضاوت قرار می‌دهد و تمایلات را با قدرت پرداخت پول می‌سنجد، نظریه رشد اسلامی انسان را در افق کمال معنوی و مسئولیت اخلاقی تعریف می‌کند و معیار «تصمیم درست» را نه در پیامدهای مادی فوری، بلکه در میزان رشد وجودی، اخلاقی و اجتماعی ناشی از آن جستجو می‌کند. اصول این نظریه که به‌صورت مبنای‌گرایانه از منابع اسلامی استخراج شده‌اند - شامل محاسبه‌گری متوجه محدودیت‌ها، عدالت‌محوری، حق‌محوری، بلندنظری در تعریف انسان و سعادت، اصالت توأمان فرد، جامعه و خانواده، و امکان تمیز روشن فعل درست از نادرست برای انسان رشدیافته - چشم‌اندازی فراگیر و تعالی‌محور در تصمیم‌گیری ترسیم می‌کنند. این اصول، ضمن بازتعریف مفاهیمی مانند عقلانیت، مطلوبیت و ریسک، بنیانی بدیل برای نظریه‌های تصمیم‌گیری غربی فراهم می‌آورند که هم اخلاق‌مدارند و هم ناظر به رشد چندلایه انسان در ساحت‌های فردی، اجتماعی و معنوی (عزیزی، ۱۳۹۷).

پیشینه پژوهش را می‌توان از سه منظر مبنا، منبع یا روش و موضوع مورد بررسی قرار داد. از منظر مبنا، پژوهش‌های (بخشی و نقی‌پورفر، ۱۳۹۴؛ پورجهانی، ۱۴۰۲؛ حدادزاده، ۱۳۹۷؛ حمزه‌پور و عزیزی، ۱۴۰۰؛ رازینی و عزیزی، ۱۳۹۴؛ رحمان‌سرشت و محمدی‌نسب، ۱۳۸۹؛ رحمانی، ۱۳۹۵؛ عزیزی و همکاران، ۱۳۹۶؛ عظیم‌زاده اردبیلی و افضلی قادی، ۱۳۹۹؛ علی‌اکبری و رضانی، ۱۳۹۱؛ فروزنده دهکرد و شهابی، ۱۳۹۴؛ فروزنده دهکردی و دیگران، ۱۳۹۴؛ گلچین کوهی و دیگران، ۱۳۹۸؛ لطفی و میرزا، ۱۳۹۶؛ میرباقری و رفیعی آتانی، ۱۴۰۱) در حوزه تصمیم‌گیری اسلامی انجام شده است. این پژوهش‌ها به بررسی تأثیر نظام ارزشی و آموزه‌های اسلامی بر فرایند تصمیم‌گیری پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که در مدیریت اسلامی، تصمیم‌گیری بر مبنای بصیرت، شهود، وحی، عقل و ارزش‌های دینی استوار است. تحقیقات با روش‌های مختلف مانند تحلیل محتوا، مصاحبه و نظریه‌پردازی داده‌بنیاد انجام شده و مدل‌های مفهومی تصمیم‌گیری اسلامی طراحی شده‌اند. مفاهیم محوری مانند حق‌مداری، مصلحت، مشورت و اعتدال‌گرایی تأکید شده و الگوهای تصمیم‌گیری حجیت‌محور و

راهدردی با استفاده از منابع اسلامی ارائه شده‌اند. این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که آموزه‌های اسلامی می‌توانند کارایی عملیاتی تصمیم‌گیری را افزایش دهند و تصمیمات را به نتایج رضایت‌بخش و مبتنی بر عدالت هدایت کنند.

از منظر منبع یا روش، می‌توان به پژوهش‌های قرآنی اشاره کرد. این پژوهش‌ها (الهیاری بوزنجانی و همکاران، ۱۳۹۶؛ باقری و همکاران، ۱۳۹۲؛ باقری و کاظمی نجف‌آبادی، ۱۳۹۲؛ باقری و محمدی، ۱۳۹۵؛ باقری و حسینی، ۱۳۹۵؛ بیات و همکاران، ۱۳۹۵؛ چابکی و همکاران، ۱۳۹۴؛ رضائیان و عبدالهی نیسانی، ۱۳۹۲؛ سیدجوادی و همکاران، ۱۴۰۰؛ قیاسی کارگر مقدم و همکاران، ۱۳۹۸؛ محمدی و همکاران، ۱۳۹۵) به بررسی اصول مدیریتی و رفتاری انسان از دیدگاه قرآن کریم پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که قرآن به عنوان منبعی غنی، مدل‌های رفتاری، رهبری، تصمیم‌گیری و مدیریت ارتباطات را ارائه می‌دهد. این مطالعات با استفاده از روش‌های مختلف مانند تحلیل مضمون و تحقیق موضوعی، به شناسایی شایستگی‌های مدیریتی، مدیریت ارتباط با مشتری، اصول رهبری پیامبران، و مفاهیم جهادی پرداخته‌اند. همچنین، پژوهش‌ها بر اهمیت عوامل معنوی مانند توکل، بصیرت و ارزشیابی عملکرد تأکید دارند و نشان می‌دهند که اصول مدیریتی اسلامی دارای جامعیت و کاربردی برای سازمان‌ها هستند.

از منظر موضوع، برخی پژوهش‌ها (آل‌رسول و کریم‌پور، ۱۳۹۸؛ اکبری، ۱۳۸۸؛ ایدی، ۱۳۹۵؛ برزگرنژاد، ۱۴۰۰؛ حیدری، ۱۳۹۸؛ دهواری‌زادگان، ۱۳۹۸؛ دیالمه و برادران حقیر، ۱۳۸۹؛ رسولیان و همکاران، ۱۳۹۹؛ شاکر، ۱۳۷۸؛ شاکر، ۱۳۷۸؛ صائب، ۱۴۰۲؛ صفوی و همکاران، ۱۳۹۶؛ عبدالحسین‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶؛ عزیزی و همکاران، ۱۳۹۶؛ عزیزی، ۱۳۹۷؛ عسگری و همکاران، ۱۳۹۵؛ علم‌الهدی و همکاران، ۱۳۹۸؛ فضلی، ۱۳۹۳؛ قیوم‌زاده و شاه‌بازپور، ۱۳۹۳؛ مختاریان‌پور و احمدی، ۱۴۰۱؛ مسترحمی و فاطمی، ۱۳۹۷؛ معینی نجف‌آبادی، ۱۳۹۴؛ وجدانی و ایمانی، ۱۳۹۱) مفهوم رشد را در قرآن و روایات بررسی کرده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که تصمیم‌گیری اسلامی بر مبنای رشد تأکید دارد و از مفاهیم فایده‌گرایی فراتر می‌رود. مفهوم رشد در این پژوهش‌ها به عنوان یک هدف کلیدی، با ابعاد معنوی و عقلی همراه است و شامل هدایت، حکمت، و کمال اخلاقی می‌شود. همچنین، مطالعات به بررسی الگوهای رهبری و تربیتی اسلامی، شایستگی‌های مدیریتی، و عوامل مؤثر بر رشد معنوی و اجتماعی پرداخته‌اند. این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که اصول اسلامی می‌توانند به بهبود فرایندهای مدیریتی، رشد فردی، و توسعه اجتماعی کمک کرده و موانع فرهنگی را با راهکارهای قرآنی برطرف کنند. با بررسی این پژوهش‌ها متوجه می‌شویم که هیچ کدام از آنها رشد را به عنوان مبنای تصمیم‌گیری اسلامی در قرآن و روایات بررسی نکرده‌اند.

۳. روش پژوهش

در این پژوهش، ابتدا از روش تحقیق موضوعی در قرآن استفاده و سپس برای استخراج دلالت‌های مفهوم رشد در تصمیم‌گیری سازمانی، روش دلالت‌پژوهی به کار گرفته شده است. در ادامه مراحل شیوه تحقیق موضوعی در قرآن (لسانی فشارکی و مرادی زنجان، ۱۳۹۱) و چگونگی کاربست آن در مقاله به اختصار بیان شده است:

الف) مشخص نمودن موضوع به گونه‌ای دقیق: نخستین و مهم‌ترین مرحله، انتخاب عنوان موضوع است؛ به صورتی که اگر در تعیین عنوان دقت صورت نگیرد، روند تحقیق با مشکلات بسیار مواجه می‌شود. در این اثر، با بررسی ادبیات موضوع تصمیم‌گیری اسلامی و مشورت با صاحب‌نظران موضوع مقاله به عنوان یکی از خلأهای این عرصه انتخاب شد؛

ب) انتخاب کلیدواژه‌های مترادف با موضوع مورد نظر برای ورود و جستجو در قرآن: پس از انتخاب موضوع، کلیدواژه‌های مترادف را مشخص کرده و در صورتی که خود آنها در قرآن به کار نرفته باشند، با مراجعه به کتب لغات یا سؤال از دیگران، به زبان قرآن برمی‌گردانیم. در این اثر، کلیدواژه‌های متناظر بر اساس نظریه رشد اسلامی و نظریات بدیل در نظریه تصمیم‌گیری انتخاب شد. کلیدواژه‌ها در گام نخست به صورت گسترده انتخاب و پس از آن با اجرای چندین جلسه گروه تمرکز، فهرست نهایی کلیدواژه‌ها انتخاب شد؛

ج) جمع‌آوری آیات دارای کلیدواژه‌های مشخص شده: در مرحله سوم به کتاب معجم المفهرس مراجعه کرده و نشانی آیاتی را که کلمه یا کلمات مورد نظرمان، عیناً و یا به صورت کلمات هم‌خانواده در آنها به کار رفته‌اند یادداشت شد؛

د) تدارک فهرست سیاق‌ها: در این مرحله یک فهرست دیگر تهیه کردیم که فهرست شماره آیات ابتدا و انتهای سیاق‌هاست. این فهرست، محدوده سیاق آیاتی را که در فهرست پیشین استخراج کرده‌ایم و نیز، تعداد آیات هر سیاق را به صورتی که مشاهده می‌شود، شامل می‌شود؛ هـ) تلاوت مکرر آیات جمع‌آوری شده و یادداشت نکات به دست آمده: پس از نگارش متن کامل آیه و پیش از بررسی مفاهیم آن، چند بار آیه را تلاوت و سپس مفاهیم، نکات و پیام‌هایی را که از بیان آیه به دست آمد یادداشت کردیم؛

و) بررسی آیات در سیاق آنها و تلاش برای به دست آوردن نکات جدید: برای اینکه مفاهیم پربارتری را از هر آیه بتوانیم در جهت تحقیق موضوعی‌مان دریافت کنیم، آیات قبل و بعد از هر آیه را نیز مفهوم‌یابی کرده و آیه را در «سیاق» خود بررسی کردیم؛ ز) یادداشت نظم‌ها و هماهنگی‌ها: در کل جریان تحقیق موضوعی، هماهنگی‌هایی را که از هر جهت در بین آیات قرآنی مشاهده شد، با دقت یک به یک یادداشت کردیم؛

ح) جمع‌آوری ابهامات ایجاد شده در سه مرحله قبل: در سراسر جریان تحقیق موضوعی، سعی کردیم سؤالات و ابهاماتی را که برایمان ایجاد شده است و پاسخ آنها را یافت نکرده‌ایم، جمع‌آوری کنیم؛

ط) مراجعه به تفاسیر و تلاش برای پیدا کردن پاسخ برای این سؤالات: وقتی کار مفهوم‌یابی از آیات به پایان رسید، به تفاسیر مراجعه کرده و آنها را با یافته‌های خودمان مقایسه کردیم. این مهم هم در اعتبارسنجی و تدقیق برداشت‌ها و هم در روشن شدن ابهامات، راهگشاست. در این مرحله بر اساس مشورت با خبرگان، دو تفسیر البرهان و نور به‌عنوان نمونه‌هایی از تفاسیر روایی، دلالتی و اجتماعی انتخاب شد. مراحل روش‌شناسی پژوهش‌های دلالت‌پژوهی دارای یازده مرحله می‌باشد که به صورت خطی انجام نمی‌شود و بین مراحل، رفت و برگشت صورت می‌گیرد. این مراحل به شرح زیر است (دانایی‌فرد، ۱۳۹۵):

- تعیین مناسب بودن پژوهش دلالت‌پژوهی؛
- تعیین مآخذ احصا دلالت‌ها برای پرداختن به مسئله پژوهشی؛
- تعیین فرایندی برای واکاوی ابژه منتخب؛
- تعیین چهارچوب مفهومی موضوع دلالت‌پژوهی؛
- نمونه‌گیری نظری ابژه دلالت‌پژوهی؛
- احصای سهم‌یاری‌های ابژه دلالت‌پژوهی؛
- اعتبارسنجی سهم‌یاری‌های ابژه دلالت‌پژوهی؛
- متناسب‌سازی سهم‌یاری‌ها با چهارچوب مفهومی موضوع دلالت‌پژوهی؛
- احصاء دلالت‌های مورد نظر؛
- اعتبارسنجی دلالت‌های احصایی؛
- تدوین گزارش پژوهش؛

یکی از انواع دلالت‌پژوهی، دلالت‌پژوهی برایشی است که در آن یک سؤال کلی را مطرح می‌کند تا مشخص شود که مآخذ دلالت‌پژوهی چه دلالت‌هایی برای عرصه کلی دارد. این دلالت‌ها و موضوع دلالت‌ها به صورت ناگهانی و ظهوری (برایشی) شکل می‌گیرند و چهارچوب مفهومی اولیه‌ای از موضوع‌های دلالت‌ها مشخص نشده است. در این پژوهش با بهره‌گیری از روش دلالت‌پژوهی برایشی، دلالت‌هایی از رشد برای تصمیم‌گیری اسلامی در سازمان استخراج می‌شود.

۴. احصاء و تحلیل یافته‌های پژوهش

با بررسی مفهوم رشد در قرآن به این نتیجه رسیدیم که معنای رشد در قرآن با معنای آن در فقه متفاوت است. رشد در فقه، در دو معنای توانایی حفظ مال و مصرف آن در راه درست و نمو به کار رفته است. از این عنوان در باب حج و به مناسبت در باب‌هایی نظیر نکاح، وصیت و قضاء سخن گفته‌اند (محقق حلی، ۱۴۰۸). اما رُشد و رَشَد (بر وزن قُفْل و فَرَس) در قرآن به معانی هدایت، نجات، صلاح و کمال است (راغب اصفهانی، ۱۴۰۴). همچنین، با بررسی اجمالی آیات قرآن کریم که دارای کلیدواژه رشد یا مشتقات آن هستند، ممکن است این طور تصور شود که رشد، مفهومی همچون تقوا و ایمان یا فراتر از آنهاست و تنها خداوند می‌تواند انسان را به رشد برساند؛^۱ بنابراین نمی‌توان از رشد به‌عنوان مبنای تصمیم‌گیری اسلامی در سازمان استفاده کرد. اما با بررسی تفصیلی آیات قرآن کریم متوجه می‌شویم که رشد در عرصه‌های مختلفی همچون بلوغ عقلی،^۲ هدایت،^۳ صلاح و کمال^۴ استفاده شده است. بنابراین، می‌توان رشد را به‌عنوان مبنای تصمیم‌گیری اسلامی در سازمان بررسی کرد.

واژه «رشد» به همراه مشتقات آن در ۱۹ آیه قرآن کریم به کار رفته است که با جمع آیات سیاق‌های آنها به ۱۹۰ آیه می‌رسد. فهرست نشانی این آیات به همراه متن آیه و ترجمه آن در جدول زیر قابل مشاهده است. در این جدول، با رعایت نهایت اختصار، صرفاً به دلالت‌های ناظر به لفظ «رشد» توجه شده و دیگر نکات تدبیر و تفسیری آیه مورد توجه نبوده است.

جدول ۱. آیات استخراج‌شده با جستجوی ریشه «رشد» به همراه دلالت‌های آن

ردیف	آیه - سوره	متن آیه	ترجمه	دلالت
۱	جن، ۲۱	قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا	بگو: بی‌تردید من [از جانب خودم] برای شما اختیار هیچ زبانی و هیچ رشد و هدایتی را ندارم.	از آنجاکه در این آیه به مسئولیت فردی در کنار اهمیت مسئولیت اجتماعی در سیاق آن اشاره شده است، موضوع افزایش تعهد اجتماعی و مسئولیت‌پذیری از این آیه قابل برداشت است.
۲	جن، ۱۴	وَأَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَن أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا	و از میان ما برخی تسلیم [امر خدا] و برخی منحرف‌اند؛ پس هر که تسلیم خدا شود، آنهايند که راه رشد را در پیش گرفته‌اند.	ایمان جایگاه اساسی در رشد داشته و از این رو هدف‌گذاری در تصمیم‌گیری رشد‌محور باید وظیفه‌محور باشد.
۳	جن، ۱۰	وَأَنَّا لَا نَدْرِي أَشَرُّ أَرِيدَ يَمَنَ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا	و ما [درست] نمی‌دانیم که آیا برای ساکنان زمین شری اراده شده یا پروردگارشان برای آنها هدایتی خواسته است.	این طور نیست که سنن و قوانین طبیعت به‌طور کلی در مسیر رشد یا شر برای هر فرد طراحی شده باشد؛ بنابراین برای بهره‌مندی از مواهب الهی باید شایستگی و ظرفیت لازم را پیدا کرد که نشان‌دهنده شایسته‌سالاری است.
۴	جن، ۲	يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَن تُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا	که به راه راست هدایت می‌کند؛ پس به آن ایمان آوردیم، و هرگز کسی را شریک پروردگارمان قرار نخواهیم داد.	برای رسیدن به رشد، وابسته به هدایت الهی هستیم و از این رو، نقش عواملی چون توکل در رشد، پررنگ می‌شود.

۱. آیه ۷ سوره حجرات: وَاعْلَمُوا أَن فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ.

۲. آیه ۶ سوره نساء: وَابْتَغُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَن كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْعِفْ وَمَن كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا.

۳. آیه ۱۴۶ سوره اعراف: سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْعَذَابِ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ.

۴. آیه ۷۸ سوره هود: وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَّشِيدٌ.

ردیف	آیه - سوره	متن آیه	ترجمه	دلالت
۵	حجرات، ۷	وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَبٌ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ وَرَبَّنَّاهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ	و بدانید که رسول خدا در میان شماست. اگر در بسیاری از کارها از [رأی و میل] شما پیروی می‌کرد، دچار هلاک و زحمت می‌شدید، لیکن خدا ایمان را محبوب شما کرد و آن را در دل‌های شما آراست و انکار و نافرمانی و عصیان را منفور شما گردانید. آنها واقعا رشد یافتگان‌اند.	برای رسیدن به رشد نیازمند نصرت و زمینه‌سازی الهی (ارسال رسول، محبوب کردن و تزیین ایمان، مکروه کردن کفر و فسوق و عصیان) هستیم.
۶	غافر، ۳۸	وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ	و آن کس که ایمان آورده بود گفت: ای قوم من! مرا پیروی کنید تا شما را به راه درست هدایت کنم.	تبعیت از الگوها، مقدمه و شرط رشد است.
۷	غافر، ۲۹	يَا قَوْمِ لَكُمْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَىٰ وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ	[مؤمن آل فرعون گفت: ای قوم من! امروز حکومت از آن شماست] [و] در زمین غلبه دارید، ولی اگر عذاب خدا بر سر ما آید چه کسی یاریمان خواهد کرد؟ فرعون گفت: جز آنچه [مصلحت] می‌بینم به شما ارائه نمی‌دهم و شما را جز به راه صحیح راهنمایی نمی‌کنم [مصلحت در قتل موسی است].	جریان باطل نیز، اهداف و برنامه‌های خود را مصداق رشد معرفی می‌کند.
۸	انبیاء، ۵۱	وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ	و همانا ما از پیش به ابراهیم رشد و کمالش را عطا کردیم و ما به [شایستگی] او دانا بودیم.	هم عطای الهی و هم شایستگی افراد در رسیدن به رشد مؤثر است.
۹	کهف، ۶۶	قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَيْكَ عَلَىٰ أَنْ تَعْلَمَنِي مِمَّا عَلَّمْتُ رُشْدًا	موسی به او گفت: آیا از پی تو بیایم تا از حکمتی که تعلیم شده‌ای به من بیاموزی.	رشد از خدا به معلم و از او به متعلم می‌رسد. رعایت ادب نسبت به استاد شرط تعلیم و تعلم رشدمحور است.
۱۰	کهف، ۲۴	إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْخُلْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَىٰ أَنْ يَهْدِيَنِي رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا	مگر آنکه [بگویی: اگر خدا خواهد. و وقتی فراموش کردی، پروردگار خویش را یاد کن و بگو: امید است خدایم مرا به چیزی که به صواب نزدیک‌تر از این باشد، هدایت کند.	برای رسیدن به رشد وابسته به هدایت الهی هستیم. عواملی مانند دعا، رجا و توکل در تحقق رشد مؤثر هستند.
۱۱	کهف، ۱۷	وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرَّبُ هُمْ ذَاتَ الشَّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِّنْ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَن يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَن يُضِلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُّرْشِدًا	و خورشید را می‌بینی که وقتی طلوع می‌کند از غارشان به سمت راست میل می‌کند، و چون غروب می‌کند از سمت چپشان می‌گذرد و آنها در جایی فراخ از آن غار بودند. این از نشانه‌های قدرت خداست. هر که را خدا هدایت کند، او هدایت یافته است و هر که را گمراه کند هرگز برای او سرپرستی راهنما نخواهی یافت.	در صورت اضلال الهی (به معنای واگذاری و رها کردن)، هیچ عامل دیگری نمی‌تواند نقش هدایتگری را ایفا کند.
۱۲	کهف، ۱۰	إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا	آنگاه که آن جوانان به سوی غار پناه بردند و گفتند: پروردگارا! ما را از جانب خود رحمتی عطا کن و در کارمان برای ما رشد و تعالی فراهم کن.	هجرت و دیگر اقدامات زمینه‌ساز فرد، مقدمه رشد و نیل به رحمت است.

ردیف	آیه - سوره	متن آیه	ترجمه	دلالت
۱۳	هود، ۹۷	إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَتْهُ فِئْتَابُهَا أَمْرٌ فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ	به سوی فرعون و سران قوم وی، ولی آنها از فرمان فرعون پیروی کردند و فرمان فرعون هدایتگر نبود.	برخلاف ادعای مطرح شده (غافر، ۲۹) اهداف و برنامه‌های طواغیتی مانند فرعون، موجب رشد و هدایت نیست.
۱۴	هود، ۸۷	قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلَاحُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ	گفتند: ای شعیب! آیا نمازت تو را بر آن می‌دارد که آنچه را پدرانمان می‌پرستیدند رها کنیم یا در اموال خود هر طور که بخواهیم عمل نکنیم؟ همانا تو مردی بردبار و فرزانه‌ای [پس چرا ما را محدود می‌کنی].	از نشانه‌ها رشد این است که از مصرف مال در هر زمینه‌ای به صورت بیهوده و بدون برنامه باید جلوگیری کرد که بیانگر رعایت انصاف در تخصیص منابع و فرصت‌ها است.
۱۵	هود، ۷۸	وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهَرِّغُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَعْفَىٰ أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ	و قوم او شتابان [به قصد مزاحمت مهمانان] به سوی او هجوم آوردند؛ درحالی که پیش از آن [هم] مرتکب زشتی‌ها می‌شدند. [لوط] گفت: ای قوم من! اینان دختران من هستند آنان برای شما پاکیزه‌ترند [با آنها ازدواج کنید]، پس از خدا بترسید و مرا در کار مهمانانم رسوا نکنید آیا در میان شما یک مرد رشید نیست!	انحراف‌های اخلاقی مغایر با رشد است.
۱۶	اعراف، ۱۴۶	سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْعَذَابِ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ	و به زودی کسانی را که در [این] سرزمین به ناحق بزرگی می‌کنند از آیات خود منصرف خواهم کرد. آنها اگر همه معجزه‌ها را هم ببینند به آن ایمان نمی‌آورند، و اگر راه رشد را ببینند آن را پیش نمی‌گیرند، و اگر راه ضلالت را ببینند آن را پیش می‌گیرند. این از آن روست که آیات ما را تکذیب کردند و همواره از آن غفلت می‌ورزیدند.	تکبر و نادیده گرفتن حق، موجب عدم باور به آیات الهی و در مرحله بعد موجب مخالفت با مسیر رشد و هدایت است.
۱۷	نساء، ۶	وَابْتَغُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَغْفِرْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا	و یتیمان را بیازمایید تا آنگاه که به سن ازدواج رسیدند، پس اگر در آنها رشد یافتید اموالشان را به آنها بدهید، و آن را از بیم آن که مبادا بزرگ شوند [و اموالشان را پس بگیرند] به اسراف و شتاب نخورید. هر که توانگر بود خویش‌ن داری کند و هر که تهیدست بود در حد متعارف از آن بخورد و آنگاه که اموالشان را به آنها تسلیم کردید بر آنها گواه بگیرید، و خدا برای حسابرسی کافی است.	برای اعطای برخی از امکانات به افراد، باید میزان شایستگی آنها را سنجید.

ردیف	آیه - سوره	متن آیه	ترجمه	دلالت
۱۸	بقره، ۲۵۶	لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ	در دین اجباری نیست؛ زیرا راه از بیراهه آشکار شده است. پس هر که به طاغوت کفر ورزد و به خدا ایمان آورد، یقیناً به محکم‌ترین دستاویز دست آویخته است که هرگز نخواهد گسست، و خداوند شنوای داناست.	رشد عبارت است از شناختن و حرکت در مسیر درست و نقطه‌ی مقابل آن، غی یعنی اعتقاد و عمل فاسد ناشی از جهالت. تفاوت مسیر رشد و هدایت از مسیر غی و گمراهی آشکار است که نشان‌دهنده سادگی و آسانی در طراحی فرایند است.
۱۹	بقره، ۱۸۶	وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ	و چون بندگان من از تو درباره‌ی من بپرسند، همانا من [به آنها] نزدیکم و دعای دعا کننده را وقتی که مرا بخواند پاسخ می‌دهم، پس آنها نیز دعوت مرا اجابت کنند و به من ایمان بیاورند، باشد که راه یابند.	رشد و هدایت جنبه‌ی الهی دارد و برای نیل به آن، باید دعا کرد و از خدا خواست.

در جدول ذیل شماره آیات سیاق مربوطه ذکر شده است:

جدول ۲. شماره آیات سیاق مربوط با «رشد»

ردیف	آیه - سوره	عین کلمه به کار رفته در آیه	شماره آیه ابتدا و انتهای سیاق	تعداد آیات هر سیاق
۱	جن، ۲۱	رَشَدًا	۲۸ تا ۲۰	۹
۲	جن، ۱۴	رَشَدًا	۱۹ تا ۱	۱۹
۳	جن، ۱۰	رَشَدًا	۱۹ تا ۱	-
۴	جن، ۲	الرُّشْدِ	۱۹ تا ۱	-
۵	حجرات، ۷	الرَّاشِدُونَ	۱۰ تا ۱	۱۰
۶	غافر، ۳۸	الرِّشَادِ	۵۰ تا ۳۸	۱۳
۷	غافر، ۲۹	الرِّشَادِ	۳۷ تا ۲۸	۱۰
۸	انبیاء، ۵۱	رُشْدُهُ	۷۵ تا ۵۱	۲۵
۹	کهف، ۶۶	رُشْدًا	۷۰ تا ۶۰	۱۱
۱۰	کهف، ۲۴	رَشَدًا	۳۱ تا ۲۳	۹
۱۱	کهف، ۱۷	مُرْشِدًا	۱۷ تا ۱۳	۵
۱۲	کهف، ۱۰	رَشَدًا	۱۲ تا ۱	۱۲
۱۳	هود، ۹۷	رَشِيدٍ	۱۰۹ تا ۹۶	۱۴
۱۴	هود، ۸۷	الرَّشِيدُ	۹۵ تا ۸۴	۱۲
۱۵	هود، ۷۸	رَشِيدٌ	۸۳ تا ۶۹	۱۵
۱۶	اعراف، ۱۴۶	الرُّشْدِ	۱۴۷ تا ۱۴۲	۶
۱۷	نساء، ۶	رُشْدًا	۱۰ تا ۱	۱۰
۱۸	بقره، ۲۵۶	الرُّشْدُ	۲۵۷ تا ۲۵۴	۴
۱۹	بقره، ۱۸۶	يُرْشِدُونَ	۱۸۸ تا ۱۸۳	۶

۵. بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با روش دلالت‌پژوهی برایشی به‌طور خاص به بررسی دلالت‌های مفهوم رشد در اهداف تصمیم‌گیری، قوانین و قواعد تصمیم‌گیری، فرایند تصمیم‌گیری، اخلاق و روابط بین‌فردی در تصمیم‌گیری و نتایج و برون‌دادهای تصمیم‌گیری پرداخته است.

- براساس مضامین آیات و سیاق‌های یادشده، دلالت‌های رشد در اهداف تصمیم‌گیری عبارت است از:

✓ اهداف بلندنظرانه‌تر (آیه ۳۹ سوره غافر: *إِنَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ* - آیه ۱۸۶ سوره بقره: *أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي*): بلندنظری هم به معنای در نظر گرفتن زندگی پس از مرگ و هم به معنای در نظر گرفتن آینده تاریخ و نقش هر فرد در نسل‌های بعدی و آینده بلندمدت است. این آیات به نقش بلندمدت ایمان و زندگی اخروی در تصمیم‌گیری اشاره دارد؛ زیرا توجه به آخرت، سبب اتقان تصمیم‌گیری می‌شود. در تصمیم‌گیری بر اساس فایده‌گرایی چنین اهداف بلندنظرانه‌ای وجود ندارد.

✓ اهداف صبورانه‌تر (آیه ۵ سوره حجرات: *وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا* - آیه ۶۹ سوره کهف: *سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا*): هم‌راستا با بلندنظری، اهداف براساس رشد صبورانه‌تر بوده و هم‌راستا با آمادگی همه‌جانبه پیش می‌روند. به‌عنوان نمونه، توسعه هر فناوری تنها زمانی هدف قرار می‌گیرد که از سایر جنبه‌ها (از جمله فرهنگی، زیستی و ..) آمادگی لازم فراهم باشد. آیه نخست، صبر را به‌عنوان یک راهبرد رشد تدریجی معرفی می‌کند. طبیعت انسان عجول است و آیه دوم ضرورت صبر را در رشد و تصمیم‌گیری بلندمدت مطرح می‌کند.

✓ اهداف یکپارچه‌تر (آیه ۷۳ سوره انبیاء: *وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ*): رشد برخلاف فایده‌گرایی در ذات خود در تغایر با سایر اهداف مدیریتی مثل مسئولیت اجتماعی نیست؛ بلکه مسئولیت اجتماعی نیز بخشی از آن است. ازاین‌رو باعث می‌شود اهداف متعارض در تصمیم‌گیری دخیل نباشند و بسیاری از چالش‌های اجرایی تصمیم‌گیری حل شود که ناشی از اهداف متعارض است. این آیه نشان‌دهنده یکپارچگی در اهداف پیامبری است که انجام خیرات، اقامه نماز و پرداخت زکات را در کنار هم می‌آورد. در تصمیم‌گیری براساس فایده‌گرایی برخی از اهداف با یکدیگر تعارض دارند و چالش ایجاد می‌شود.

✓ اهداف وظیفه‌محور (آیه ۳۰ سوره کهف: *إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ* - آیه ۲۵۴ سوره بقره: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ* - آیه ۱۸۸ سوره بقره: *وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِيَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ*): مطابق نظریه رشد، انسان رشدیافته نه تنها در پی خواسته‌های خویش است، بلکه وظایف دینی، اجتماعی و اخلاقی را نیز پیگیری می‌کند؛ ازاین‌رو تصمیم‌گیری رشد‌محور، دارای اهداف بر اساس وظایف است. این آیات وظایف متعددی را تعریف می‌کند و بر عمل به تکالیف دینی، اجتماعی و اخلاقی تأکید دارد.

✓ تمرکز توان بر فرد، خانواده و جامعه (آیه ۱۴ سوره جن: *فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا* - آیه ۹ سوره حجرات: *وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا* - آیه ۱۰ سوره حجرات: *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ*): هر فرد به‌عنوان موجودی دارای ارزش ذاتی دیده می‌شود و تصمیمات باید به رشد و تعالی فردی کمک کنند، درعین حال که منافع جمعی نیز در نظر گرفته می‌شود. اما در تصمیم‌گیری براساس فایده‌گرایی بیشتر به منافع جمعی توجه دارد و اگر تصمیمی به نفع اکثریت باشد، حتی اگر به زیان یک فرد یا اقلیت خاصی باشد، آن تصمیم قابل قبول است. در این آیات هم به فرد اشاره شده است و هم مؤمنان جامعه را برادر یکدیگر می‌داند و در تعاملات بین مؤمنین باید صلح و اصلاح ایجاد کرد.

- دلالت‌های رشد در قوانین و قواعد تصمیم‌گیری عبارت است از:

✓ قواعد تصمیم‌گیری منسجم‌تر (آیه ۸۸ سوره هود: *إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ* - آیه ۱۴۲ سوره اعراف: *اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ* - آیه ۱۸۷ سوره بقره: *تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا*): با در نظر گرفتن نظریه

رشد اسلامی به عنوان زیربنای تصمیم‌گیری، پیروی از قواعد اسلامی هنگام تصمیم‌گیری به عنوان یک پیش‌فرض پذیرفته می‌شود. این آیات به قواعد تصمیم‌گیری منسجم اشاره می‌کند و فرایندی را نشان می‌دهد که در آن باید به اصول اسلامی پایبند بود.

در توضیح باید افزود پیروی از قواعد اسلامی در تصمیم‌گیری به دلایل زیر منسجم‌تر از قواعد سایر پارادایم‌های تصمیم‌گیری است: تعهد به مراجعه به یک متن واحد (قرآن کریم)، روش‌های فهم و تفسیر مشخص، روش‌های نقد و تحلیل مشخص، روش‌های شناسایی و محک مشخص منابع (علوم حدیث). این توضیح به قواعد تصمیم‌گیری روشن‌تر و توسعه‌یافته‌تر نیز می‌انجامد.

✓ اصول ثابت (آیه ۷ سوره حجرات: *اللَّهُ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ* - آیه ۷۸ سوره هود: *فَاتَّقُوا اللَّهَ*): در تصمیم‌گیری براساس رشد، تصمیمات باید براساس اصول ثابت اخلاقی مانند عدالت، تقوا، و رعایت حقوق فردی باشند. این اصول قابل تغییر نیستند و حتی اگر تصمیمات بر اساس این اصول به نتایج کوتاه‌مدت منفی منجر شوند، همچنان معتبرند. اما قانون اصلی در فایده‌گرایی بیشینه‌سازی منافع برای بیشترین تعداد افراد است. اگرچه قوانین اخلاقی می‌توانند نقشی داشته باشند، اما اگر نقض آنها به سود بیشتری برای اکثریت منجر شود، نقض این قوانین قابل قبول است.

✓ عدالت و انصاف (آیه ۹ سوره حجرات: *أَقْسَطُوا* - آیه ۸۵ سوره هود: *بِالْقِسْطِ*): در مبنای رشد، عدالت یکی از قوانین غیرقابل تغییر است. در این رویکرد، حتی اگر تصمیمی به نفع اکثریت باشد، نباید باعث نادیده گرفتن حقوق اقلیت‌ها یا آسیب به کرامت انسانی افراد شود. اما در فایده‌گرایی، عدالت به عنوان یک اصل ثابت چندان مطرح نیست. اگر نقض عدالت باعث افزایش منافع کلی شود، آن نقض قابل قبول است. تمرکز بر بیشینه‌سازی خوشبختی و سود برای اکثریت است، حتی اگر حقوق اقلیت نادیده گرفته شود.

✓ رعایت حقوق فردی (آیه ۲ سوره نساء: *وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ* - آیه ۱۸۸ سوره بقره: *وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ*): در مبنای رشد رعایت حقوق فردی یک اصل اساسی است. تصمیمات نباید به‌گونه‌ای باشند که حقوق فردی حتی یک نفر نقض شود، حتی اگر به نفع اکثریت باشد. هر فرد به عنوان موجودی با ارزش ذاتی دیده می‌شود. اما در فایده‌گرایی، اگر حقوق فردی به قیمت افزایش منافع اکثریت نقض شود، این تصمیم موجه است. این رویکرد به دنبال بیشترین منافع کلی است و ممکن است حقوق فردی در این میان قربانی شود.

• دلالت‌های رشد در فرایند تصمیم‌گیری عبارت است از:

✓ اصالت مشورت (مشورت به عنوان هدف و وسیله) (آیه ۱۴۲ سوره اعراف: *وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ*): اگرچه در تمامی پارادایم‌های تصمیم‌گیری بر مشورت تأکید شده است، اما در پارادایم رشد محور براساس آموزه‌های قرآنی مشورت ارزش ذاتی دارد. از این رو، حتی به رسول گرامی اسلام نیز توصیه شده است که در کارها مشورت کنند. بنابراین، در تصمیم‌گیری رشد محور حتی اگر تصمیم‌گیرنده از کار خویش اطمینان داشته باشد، باز هم مشورت می‌کند (که این می‌تواند در مقابل بسیاری از دام‌های تصمیم‌گیری مثل دام بیش‌اطمینانی نجات‌دهنده باشد).

✓ سادگی و آسانی در طراحی فرایند (آیه ۲۸ سوره جن: *أَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْهُمْ* - آیه ۱۸۴ سوره بقره: *فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ* - آیه ۲۵۶ سوره بقره: *لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ*): در هنگام طراحی فرایند توجه به سادگی و آسانی یک ارزش ذاتی است. آیه نخست اشاره به سادگی و وضوح در ابلاغ پیام الهی دارد، که می‌تواند به عنوان دلیلی بر اهمیت آسان‌سازی فرایندها برای درک و عمل به دستورهای الهی و همچنین، در تصمیم‌گیری‌های روزمره انسان‌ها باشد. آیه دوم به عدم سخت‌گیری امر روزه برای مؤمنان اشاره دارد. آیه انتهایی بیان می‌کند رشد از گمراهی تبیین شده و نشان‌دهنده سادگی در طراحی فرایند است.

✓ پیچیدگی در اجرای فرایند (آیه ۸ سوره تحریم: *وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَنْتُمْ لَنَا نُورٌ وَغَفِرْ لَنَا* - آیه ۱۴۵ سوره اعراف: *فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا*): در هنگام اجرای فرایند گام‌های سخت‌تر در میان تصمیم‌گیران رشد یافته داوطلب بیشتری دارد. این آیات به‌طور غیر مستقیم به گام‌های سخت‌تر و چالش‌برانگیز در فرایند رشد اشاره دارد [دلالت آیه روشن نیست].

✓ **توکل** (آیه ۸۸ سوره هود: **تَوَكَّلْتُ - عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا**): توکل در تمامی مراحل فرایند تصمیم‌گیری اسلامی وجود دارد. مدیر باید در تمامی مراحل تصمیم‌گیری خود بر خدا توکل کند و نتیجه را از آن خداوند ببیند. این بدین معنا نیست که مدیر در مسیر تصمیم‌گیری خود کم‌کاری کند و با توکل بخواهد کم‌کاری خود را جبران کند؛ بلکه باید اتقان را رعایت کند.

✓ **تحقیق و بررسی** پیش از تصمیم‌گیری (آیه ۶ سوره حجرات: **فَتَبَيَّنُوا**): در فرایند تصمیم‌گیری مبتنی بر رشد، مدیران باید به جمع‌آوری اطلاعات دقیق و تحلیل کامل وضعیت پیش از اتخاذ هر تصمیم بپردازند. این تحقیق به جلوگیری از اشتباهات و تصمیمات نادرست کمک می‌کند و از تأثیرات منفی بلندمدت جلوگیری می‌نماید.

✓ **پاداش‌دهی و مجازات** بر اساس عملکرد (آیه ۴۰ سوره غافر: **مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا - آیه ۳۰ سوره کهف: إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا - آیه ۱۰۹ سوره هود: لَمْ نُؤْفُقْهُمْ نَصِيبَهُمْ**): فرایند تصمیم‌گیری باید شامل سیستم‌های ارزیابی عملکرد منصفانه باشد که در آن افراد براساس شایستگی و عملکرد خود پاداش یا مجازات دریافت کنند. این دلالت موجب افزایش انگیزه کارکنان و بهبود بهره‌وری سازمانی می‌شود. در فرایند تصمیم‌گیری براساس فایده‌گرایی، در مواردی که ممکن است انجام این گام با بیشینه‌سازی سود در تداخل باشد، این مورد انجام نمی‌شود.

✓ **شایسته‌سالاری** (آیه ۳ سوره حجرات: **امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ - آیه ۴۰ سوره غافر: مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُزْفَوْنَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ**): یکی از دلالت‌های رشد در فرایند تصمیم‌گیری، تمرکز بر شایسته‌سالاری است. تصمیمات باید براساس شایستگی و توانمندی افراد گرفته شوند و از تصمیماتی پرهیز شود که براساس روابط شخصی یا سیاسی هستند. این رویکرد به تقویت اعتماد و افزایش تعهد سازمانی منجر می‌شود.

✓ **مدیریت بهینه منابع** (آیه ۲۸ سوره غافر: **مُسْرِفٌ - آیه ۳۴ سوره غافر: مُسْرِفٌ - آیه ۶ سوره نساء: لَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا**): در فرایند تصمیم‌گیری مبتنی بر رشد، استفاده بهینه از منابع سازمانی (مالی، انسانی، و طبیعی) مورد توجه قرار دارد. مدیران باید تصمیماتی اتخاذ کنند که از هدررفت منابع جلوگیری و به استفاده بهینه از آنها کمک کند.

✓ **اصلاح مستمر** (آیه ۸۸ سوره هود: **إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ - آیه ۱۴۲ سوره اعراف: وَأَصْلِحْ**): فرایند تصمیم‌گیری باید به گونه‌ای باشد که همواره اصلاحات لازم و نوآوری‌های جدید را در سازمان ترغیب کند. بهبود مستمر و تلاش برای افزایش کیفیت و کارایی فرایندهای سازمانی یکی از دلالت‌های کلیدی رشد در فرایند تصمیم‌گیری است.

• **دلالت‌های رشد در اخلاق و روابط بین‌فردی در تصمیم‌گیری عبارت است از:**

✓ **تقویت روابط انسانی مبتنی بر احترام و کرامت** (آیه ۶۶ سوره کهف: **هَلْ أَتَيْتُكَ - آیه ۹۱ سوره هود: لَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ**): مبنای رشد به رعایت کرامت انسانی در تمامی تصمیمات تأکید دارد. روابط بین‌فردی در سازمان باید بر پایه احترام متقابل، همدلی و رعایت حقوق انسانی باشد. تصمیم‌گیرندگان باید به گونه‌ای عمل کنند که حقوق و کرامت افراد حفظ شود و افراد در سازمان حس ارزشمندی و احترام داشته باشند.

✓ **مسئولیت‌پذیری اخلاقی** (آیه ۲۲ سوره جن: **لَنْ يُجِزِيَكَ مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ**): در تصمیم‌گیری‌های مدیریتی، مسئولیت‌پذیری اخلاقی به معنای پذیرش نتایج تصمیمات و رفتارها در قبال دیگران است. تصمیم‌گیرندگان باید پیامدهای اخلاقی تصمیمات خود را بررسی کنند و در قبال تأثیرات آن بر روابط انسانی و اجتماعی پاسخگو باشند. این مسئولیت‌پذیری شامل پاسخگویی به ذی‌نفعان و رعایت اصول اخلاقی در تعاملات بین‌فردی است.

✓ **رعایت انصاف در تخصیص منابع و فرصت‌ها** (آیه ۲ سوره نساء: **لَا تَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ - آیه ۵ سوره نساء: لَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُم**): یکی دیگر از دلالت‌های رشد در اخلاق و روابط بین‌فردی، رعایت انصاف در تخصیص منابع و فرصت‌هاست. تصمیم‌گیری‌ها

باید به گونه‌ای باشند که همه افراد به فرصت‌های برابر دسترسی داشته باشند و هیچ‌کس به دلیل تبعیض یا روابط شخصی از دسترسی به منابع محروم نشود. اما در تصمیم‌گیری براساس فایده‌گرایی، ممکن است به دلیل بیشینه‌سازی سود، در تخصیص منابع و فرصت‌ها ناعدالتی شود.

• دلالت‌های رشد در نتایج و برون‌دادهای تصمیم‌گیری عبارت است از:

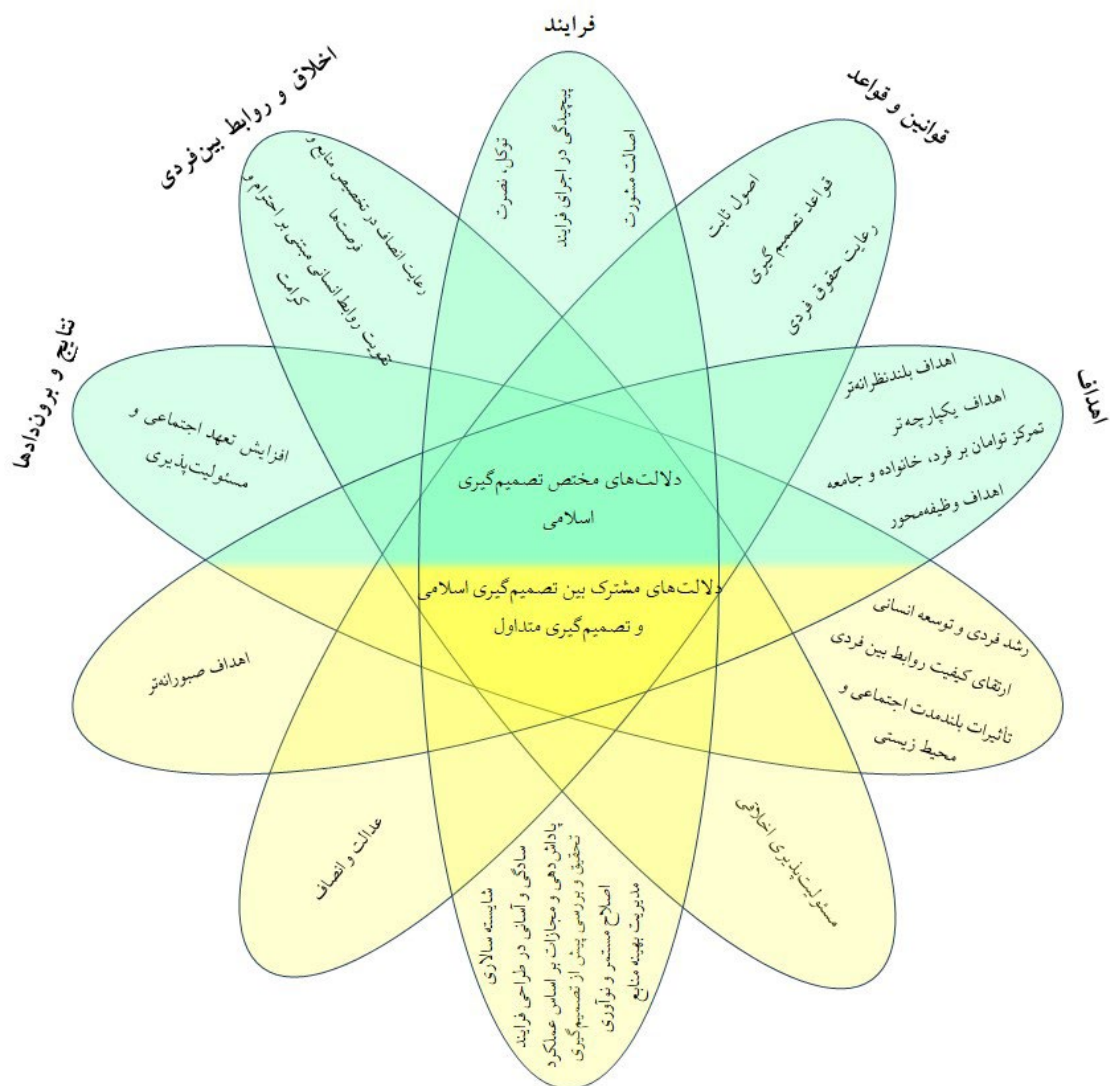
✓ رشد فردی و توسعه انسانی (آیه ۵۱ سوره انبیاء: رُشِدَه - آیه ۷۲ سوره انبیاء: صَالِحِینَ - آیه ۷۴ سوره انبیاء: حُكْمًا وَ عِلْمًا): یکی از دلالت‌های کلیدی رشد در نتایج تصمیم‌گیری، توسعه انسانی و رشد فردی است. برون‌دادهای تصمیمات باید به گونه‌ای باشند که به ارتقای مهارت‌ها، افزایش دانش و رشد شخصی افراد منجر شود. این رویکرد به رشد نه تنها از دیدگاه اقتصادی، بلکه از جنبه‌های اخلاقی و معنوی توجه دارد. در تصمیم‌گیری فایده‌محور ممکن است چنین نتیجه‌ای به طور کامل محقق نشود.

✓ تأثیرات بلندمدت اجتماعی (آیه ۸۴-۸۵ سوره هود: وَلَا تَقْضُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ... لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ - آیه ۶ سوره نساء: وَابْتَغُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا): در مبنای رشد، نتایج تصمیم‌گیری نباید تنها به نتایج کوتاه‌مدت اقتصادی محدود شوند، بلکه باید تأثیرات بلندمدت اجتماعی را نیز در نظر بگیرند. تصمیماتی که به بهبود کیفیت زندگی جامعه و کاهش نابرابری‌های اجتماعی کمک می‌کنند، از اهمیتی ویژه برخوردارند. دو آیه ابتدایی به کم‌فروشی در کارها و کاهش نابرابری‌های اجتماعی اشاره دارد. آیه انتهایی به رشید بودن ایتام (به‌عنوان یک مصداق) برای در اختیار قرار دادن اموال به آنها اشاره می‌کند که سبب جلوگیری از تأثیرات منفی بلندمدت آن می‌شود.

✓ ارتقای کیفیت روابط بین فردی (آیه ۲ سوره حجرات: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ - آیه ۱۰ سوره حجرات: إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ): نتایج تصمیم‌گیری باید به ارتقای کیفیت روابط بین فردی در سازمان و جامعه کمک کند. تصمیماتی که به همدلی، همکاری و توسعه روابط سالم بین افراد منجر می‌شوند، از نظر مبنای رشد بسیار حائز اهمیت هستند. این تصمیمات باید باعث ایجاد اعتماد متقابل و تقویت روحیه همکاری در سازمان شوند.

✓ افزایش تعهد اجتماعی و مسئولیت‌پذیری (آیه ۱۸۸ سوره بقره: وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ - آیه ۱ سوره نساء: وَالْأَرْحَامَ - آیه ۷۵ سوره هود: لَحْلِيمٌ أَوْ أَهٌ مُنِيبٌ): در مبنای رشد، نتایج تصمیم‌گیری باید به افزایش تعهد اجتماعی و مسئولیت‌پذیری سازمان‌ها و افراد منجر شوند. تصمیمات باید به گونه‌ای باشند که سازمان و کارکنان را به سمت کمک به جامعه و رعایت مسئولیت‌های اجتماعی هدایت کنند. خدمات اجتماعی و کمک به رفاه عمومی بخشی از برون‌دادهای مورد انتظار هستند.

برخی از این دلالت‌های ذکرشده، مختص تصمیم‌گیری با رویکرد اسلامی است و برخی از آنها بین تصمیم‌گیری با رویکرد اسلامی و تصمیم‌گیری براساس پارادایم متداول مدیریت، مشترک است. شکل زیر دلالت‌های رشد در تصمیم‌گیری را از پنج منظر بیان کرده که دلالت‌های مختص تصمیم‌گیری اسلامی در قسمت سبز و دلالت‌های مشترک در قسمت زرد مشخص است.

شکل ۱. دلالت‌های مفهوم رشد در تصمیم‌گیری سازمانی

این پژوهش به دو سؤال مطرح در مقدمه پاسخ داده است. در پاسخ به سؤال نخست، «جایگاه رشد در تصمیم‌گیری اسلامی در قرآن چگونه است؟» رشد در تصمیم‌گیری اسلامی به معنای توسعه همه‌جانبه فردی و اجتماعی است که برپایه تعلیم، تربیت، تقوا و عدالت شکل می‌گیرد. قرآن و روایات تأکید دارند که مدیران اسلامی باید در تصمیم‌گیری‌های خود به رعایت عدالت و تحقیق و بررسی دقیق توجه کنند تا تصمیمات آنها به تعالی معنوی و اجتماعی جامعه منجر شود. رشد در تصمیم‌گیری اسلامی به معنای هدایت به‌سوی خیر است و مدیران موظف‌اند با تعقل و دوری از فساد، شرایطی را فراهم کنند که افراد جامعه بتوانند به سعادت دنیوی و اخروی دست یابند. فساد، تکبر و خودمحوری از موانع اصلی رشد در تصمیم‌گیری‌ها محسوب می‌شوند که باید از آنها اجتناب شود. پاسخ سؤال دوم «دلالت‌های مفهوم رشد در تصمیم‌گیری سازمانی چیست؟» در صفحات قبل و در شکل ۱ به صورت خلاصه بیان شده است.

یافته‌های این پژوهش، یافته‌ها و نتایج پژوهش‌های پیشین را تأیید می‌کند. برای مثال، بر نتایج پژوهش‌هایی همچون (عبدالحسین‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶) که فرایند رشد جامعه اسلامی را از طریق امتحانات و ابتلائات می‌دانند، (آل‌رسول و کریم‌پور، ۱۳۹۸) که موانع رشد را کبر، عجب و فخر معرفی می‌کنند، (عسگری و همکاران، ۱۳۹۵) که محرومیت و سختی‌های ناشی از آن را ضرورت رشد و تربیت انسان می‌دانند، صحه می‌گذارد.

نقطه تمایز این پژوهش با پژوهش‌های پیشین این است که رشد را به‌عنوان مبنای تصمیم‌گیری اسلامی در سازمان بررسی کرده است. در هر سازمان برای اینکه افراد به هدف سازمان که مورد تأیید اسلام است برسند لازم است که مدیر براساس مبانی اسلامی تصمیم بگیرد و افراد نیز دارای ویژگی‌هایی باشند. یکی از این ویژگی‌ها تبعیت از مدیر صالح است که می‌تواند فرد را به هدف برساند. ممکن است در ظاهر، به نظر برسد میان تصمیم‌گیری موجود و تصمیم‌گیری اسلامی فرقی نیست؛ اما درحقیقت این‌گونه نیست. تفاوتی که تصمیم‌گیری اسلامی با تصمیم‌گیری موجود دارد این است که تصمیم‌گیری موجود، (حداقل) برآمده از سه مکتب فایده‌گرایی، قراردادگرایی و وجدان‌گرایی است و از همه آنها تأثیر می‌پذیرد، ازاین‌رو انسجام خاصی ندارد (جدای از آنکه هر یک از این مکاتب دارای تعارضاتی هستند) (نیون، ۱۴۰۳، ص ۸۸-۹۱)؛ اما تصمیم‌گیری اسلامی، برآمده از مکتب اسلام است و انسجام دارد. بنابراین، مدیر در مبنای تصمیم‌گیری خود دچار تعارض نمی‌شود و در صورت تعارض، به‌راحتی آن را حل می‌کند.

سرانجام، با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش و بررسی دلالت‌های مفاهیم قرآنی «رشد» در تصمیم‌گیری‌های سازمانی، پیشنهاد می‌شود نظام تصمیم‌گیری در سازمان‌ها به‌گونه‌ای طراحی شود که رشد جامع انسانی و سازمانی، شامل ابعاد مادی، معنوی، اخلاقی و اجتماعی، در تمامی مراحل تصمیم‌گیری مدنظر قرار گیرد. در این راستا، ابزارهایی مانند جدول ارزیابی رشد جامع طراحی و به‌کار گرفته شود تا تصمیم‌ها براساس تأثیرشان بر این ابعاد ارزیابی شوند.

به‌علاوه، پیشنهاد می‌شود با بهره‌گیری از اصل شورا، شوراهای مشورتی متنوعی تشکیل شود که با رعایت عدالت و حق‌محوری، زمینه مشارکت واقعی و رشد اجتماعی کارکنان را فراهم کنند. همچنین، طراحی چهارچوبی تقوامحور که در آن معیارهایی مانند رعایت عدالت، امانت‌داری و پرهیز از منافع شخصی در تصمیم‌گیری‌ها ارزیابی شود، می‌تواند به ارتقای کیفیت تصمیم‌ها و تحقق اهداف اسلامی سازمان کمک کند. افزون‌براین، در تکمیل فرایند این پژوهش لازم است در پژوهش‌های آتی برای طراحی شاخص‌های قابل سنجش رشد در سازمان تلاش شده و با بهره‌گیری از سیره قولی و عملی معصومین برای تدقیق نظریه رشد اسلامی تلاش شود.

منابع

* قرآن کریم.

- آذر، عادل، و رجب‌زاده، علی (۱۳۹۸). تصمیم‌گیری کاربردی رویکرد چند شاخصه (MADM). تهران: نگاه دانش.
- آل‌رسول، سوسن، و کریم‌پور، مهناز (۱۳۹۸). موانع رشد و کمال در دعای مکارم الاخلاق و قرآن کریم، بینات (مؤسسه معارف اسلامی امام رضا علیه السلام)، ۲۶ (۱۰۳-۱۰۴)، ص ۱۹۱-۲۰۵.
- افجه‌ای، سیدعلی اکبر (۱۳۶۴). مدیریت اسلامی. تهران: جهاد دانشگاهی.
- اکبری، صاحب‌علی (۱۳۸۸). تأملی در معنای «رشد» در قصص قرآن کریم، علوم قرآن و حدیث، ۴۱ (۸۳)، ص ۹-۳۶.
- الهیاری بوزنجانی، احمد، رحیم‌نیا، فریرز، مرتضوی، سعید، و انصاری، محمدعلی (۱۳۹۶). کشف عوامل شکل‌دهنده، ویژگی‌ها و مؤلفه‌های جهادی بودن منابع انسانی از منظر قرآن کریم. پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، ۹ (۳۰)، ص ۱۵۱-۱۲۸.
- امیری، علی‌نقی، و عابدی جعفری، حسن (۱۳۹۲). مدیریت اسلامی: رویکردها (سیدعلی علوی، ویراستار)، تهران: سمت.
- ایدی، فرحناز (۱۳۹۵). بررسی علل و عوامل رشد و بالندگی جامعه در قرآن و حدیث (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه مؤسسه آموزش عالی باختر.
- باقری، مصباح‌الهدی، و حسینی، سیدمحمدحسین (۱۳۹۵). مدیریت تبلیغ و دعوت رسول اعظم صلی الله علیه و آله در برخورد با اهل کتاب با تأکید بر قرآن کریم؛ مقایسه‌ای با مفهوم بازاریابی اجتماعی. اندیشه مدیریت راهبردی، ۱۰ (۱۹)، ص ۵۹-۸۳.
- باقری، مصباح‌الهدی، سپهری، مهدی، و مسعودی‌پور، سعید (۱۳۹۲). تبیین جایگاه سنت رزق و اعتقاد به آن در کسب و کار از دیدگاه قرآن کریم. مدیریت اسلامی، ۲۱ (۸۷)، ص ۲۵۵-۲۸۷.
- باقری، مصباح‌الهدی، کاظمی نجف‌آبادی، محمدرضا (۱۳۹۲). تبیین الگوی رهبری قوم بنی‌اسرائیل به دست حضرت موسی علیه السلام؛ پژوهشی قرآنی. اندیشه مدیریت راهبردی، ۷ (۱۴)، ص ۱۵۷-۱۸۸.
- باقری، مصباح‌الهدی، و محمدی، مهدی (۱۳۹۵). مؤلفه‌های مدیریت ارتباط با مشتری از دیدگاه اسلام. مدیریت اسلامی، ۲۴ (۹۴)، ص ۱۰۵-۱۳۰.
- بخشی، علی‌اکبر، و نقی‌پورفر، ولی‌الله (۱۳۹۴). تبیین مبانی و مؤلفه‌های شناختی تأثیرگذار بر تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی. اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، ۴ (۱۰)، ص ۲۵-۴۸.
- برزگرزاد، طیب (۱۴۰۰). رشد معنوی از دیدگاه آیات و روایات (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). استان خراسان رضوی: دانشگاه پیام نور
- بیات، عبدالحمید، محمددینی، محسن، صادقی، مجید و حیدری دلگرم، محمد مهدی (۱۳۹۵). بررسی ویژگی‌های استعدادی فرماندهان نظامی از منظر قرآن کریم. مدیریت اسلامی، ۲۴ (۹۷)، ص ۱۶۱-۱۸۶.
- پورجانه‌ی، نرگس (۱۴۰۲). الگوی تصمیم‌گیری بر اساس رویکرد شناختی و اسلامی: مقاله مروری. مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی (مؤسسه آموزش عالی نگاره)، ۶ (۶۶)، ص ۴۴۵-۴۶۶.
- چابکی، ام‌البنین، خادمی، فاطمه، صادقی، عشرت (۱۳۹۴). بازشناسی عوامل رهبری حضرت موسی علیه السلام با تأکید بر سوره طه. مدیریت اسلامی، ۲۳ (۹۰)، ص ۱۵۹-۱۸۲.
- چیت‌سازیان، علیرضا، و جوانعلی‌آذر، مرتضی (۱۳۹۴). نقطه‌های آغاز در مدیریت اسلامی. تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.
- حدادزاده، مهدی (۱۳۹۷). تدوین مدل اسلامی شهود در تصمیم‌گیری راهبردی. مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۷ (۱)، ص ۱۷۹-۱۹۹.

- حمزه پور، مهدی، و عزیزی، سیدمهدی (۱۴۰۰). گام‌های کاربردی‌سازی تصمیم‌گیری با رویکرد اسلامی، تهران: مؤسسه فرهنگی و هنری عصر اطلاعات.
- حیدری، لیلا (۱۳۹۸). موانع فرهنگی رشد و تکامل جامعه از منظر قرآن کریم با تأکید بر جامعه افغانستان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم: دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه.
- دانایی‌فرد، حسن (۱۳۹۵). روش‌شناسی مطالعات دلالت‌پژوهی در علوم اجتماعی و انسانی: بنیان‌ها، تعاریف، اهمیت، رویکردها و مراحل اجرا. روش‌شناسی علوم انسانی، ۲۲ (۸۶)، ص ۳۹-۷۱.
- دهنوی‌زادگان، طیب (۱۳۹۸). عوامل و موانع رشد معنوی در خانواده از منظر قرآن کریم. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. یزد: دانشگاه پیام نور.
- دیالمه، نیکو، و برادران حقیر، مریم (۱۳۸۹). مفهوم رشد و توسعه انسانی در دیدگاه اسلام و غرب. پژوهش‌های علم و دین، ۱ (۲)، ص ۴۵-۷۱.
- رازینی، روح‌الله، و عزیزی، سیدمهدی (۱۳۹۴). طراحی الگوی تصمیم‌گیری با رویکرد اسلامی. مدیریت اسلامی، ۲۳ (۹۳)، ص ۷۳-۱۰۰.
- راغب اصفهانی، حسین (۱۴۰۴). المفردات فی غریب القرآن. تهران: دفتر نشر کتاب.
- رحمان‌سرشت، حسین، و محمدی‌نسب، مهدی (۱۳۸۹). الگوی تصمیم‌گیری راهبردی در رویکرد اسلامی. مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۰ (۳۹)، ص ۹-۳۲.
- رحمانی، نیما (۱۳۹۵). بررسی نقش وحی در تصمیم‌گیری عقلانی - شهودی. اسلام و مدیریت، ۵ (۱۰)، ص ۲۹-۵۲.
- رسولیان، علی، خواجه‌وربنادکی، کمال، و عاصی‌مذنب، ابوالقاسم (۱۳۹۹). بررسی مفهوم رشد فردی در روایات اسلامی و قرآن. مطالعات قرآنی، ۱۱ (۴۳)، ص ۴۸۹-۵۱۳.
- رضائیان، علی، و عبدالحی‌نسیانی، علی (۱۳۹۲). ارائه و تبیین مدل سیستمی رفتار انسان از منظر قرآن کریم. چشم‌انداز مدیریت دولتی، ۴ (۱۶)، ص ۸۹-۱۱۳.
- سیدجوادین، سیدرضا، سعادت‌نهاد، محمدحسین، امیری، مجتبی، و لسانی‌فشارکی، محمدعلی (۱۴۰۰). شناسایی شایستگی‌های مدیران اصلح: تحقیق موضوعی در قرآن کریم. پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، ۱۳ (۴۶)، ص ۸۵-۱۱۴.
- شاکر، محمدکاظم (۱۳۷۸ الف). سیر تکاملی رشد در قرآن کریم. مطالعات تاریخی قرآن و حدیث، ۷ (۲۰)، ص ۴۳-۵۷.
- شاکر، محمدکاظم (۱۳۷۸ ب). مبانی رشد و لوازم آن در قرآن کریم. مطالعات تاریخی قرآن و حدیث، ۷ (۱۹)، ص ۶۲-۷۹.
- صائب، مریم‌السادات (۱۴۰۲). نقش ناکامی در رشد انسان با تکیه بر قصص حضرت موسی (علیه السلام) در قرآن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. اصفهان: دانشکده دانشگاه اصفهان، دانشکده اهل بیت (علیهم السلام).
- صفوی، سیدعلیرضا، بهشتی، سعید، اکرمی، سیدکاظم، و صمدی، معصومه (۱۳۹۶). بنیان‌های رشد آدمی بر مبنای سخنان امام علی (علیه السلام). پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۵ (۳۵)، ص ۹۱-۱۱۴.
- عابدی‌جعفری، حسن، و معصومی‌مهر، حمیدرضا (۱۳۹۲). مدیریت اسلامی (مدل‌ها و موانع تحقق آن در جامعه و سازمان‌ها)، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- عبدالحسین‌زاده، محمد، کمالیان، سیدیوسف، و عبدالحمید، مهدی (۱۳۹۶). استخراج فرآیند رشد جامعه اسلامی با تأکید بر سوره حجرات. مطالعات قرآنی، ۸ (۳۰)، ص ۹-۳۵.
- عزیزی، سیدمهدی (۱۳۹۷). تبیین مبانی تصمیم‌گیری اسلامی در سازمان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه امام صادق (علیه السلام).

- عزیزی، سیدمهدی، بختیاری، حسین، و بهمن‌آبادی، محمدجواد (۱۳۹۶). تصمیم‌گیری اسلامی حجت‌محور و جایگاه آن در کاربردی‌سازی تصمیم‌گیری اسلامی. تحقیقات بنیادین علوم انسانی، ۹(۳)، ص ۲۵-۴۲.
- عزیزی، سیدمهدی، عزیزی، سیدمجتبی، و لطیفی، میثم (۱۳۹۶). بررسی و نقد تأثیر مکتب فایده‌گرایی بر نظریه‌های تصمیم‌گیری و مقایسه آن با نظریه رشد اسلامی. مدیریت اسلامی، ۲۵(۲)، ص ۳۵-۶۳.
- عسگری، زهرا، نوروزی، رضا، و محمدی چابکی، رضا (۱۳۹۵). مفهوم‌شناسی محرومیت در قرآن کریم و نقش آن در رشد و تربیت انسان. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۴(۳۳)، ص ۹-۲۹.
- عظیم‌زاده اردبیلی، فائزه، و افضلی قادی، منا (۱۳۹۹). تحلیلی بر بایسته‌های تصمیم‌گیری مشورتی براساس آموزه‌های اسلامی. مدیریت اسلامی، ۲۸(۱۱۱)، ص ۳۹-۷۶.
- علم‌الهدی، جمیله، قاسم‌زاده، عاتکه، و مهاجر دارابی، هاجر (۱۳۹۸). مفهوم‌شناسی «استعداد» به مثابه یکی از عوامل رشد در قرآن از منظر علامه طباطبائی و صدرالمتالیهین. آموزه‌های قرآنی، ۱۶(۳۰)، ص ۲۷-۵۴.
- علی‌اکبری، حسن، و رمضان، حسین (۱۳۹۱). بررسی پایه‌های نظری موضوع تصمیم‌گیری مبتنی بر اخلاق اسلامی. مدیریت اسلامی، ۲۰(۸۴)، ص ۱۴۹-۱۷۵.
- فروزنده دهکرد، لطف‌الله، و شهابی، مریم (۱۳۹۴). طراحی الگوی تصمیم‌گیری اسلامی بر اساس نقش عقل، وحی و شهود بر مبنای نظام ارزشی اسلام. اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، ۱۵(پیاپی ۱۱)، ص ۱۱۷-۱۳۵.
- فروزنده دهکردی، لطف‌الله، محمودی میمند، محمد، عابسی، سعید، و حدادزاده، مهدی (۱۳۹۴). شناسایی عوامل و مؤلفه‌های شهود در تصمیم‌گیری از دیدگاه قرآن کریم. مدیریت سازمان‌های دولتی، ۳(۱۲)، ص ۹۰-۱۰۷.
- فضل‌ی، کبری (۱۳۹۳). عوامل و مصادیق رشد و غیّ در سوره مریم علیها السلام. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. قم: دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم.
- قیاسی کارگر مقدم، مهدی، حسین‌زاده رودی، محمد، و رحیمی دون، مرتضی (۱۳۹۸). بررسی نقش مدیریت خواهش‌ها در تصمیم‌گیری از منظر قرآن کریم. مدیریت در اسلام، ۱۴(۳۹)، ص ۳۸-۴۴.
- قیوم‌زاده، محمود، و شاه‌بازپور، حسین (۱۳۹۳). الگوی قرآن‌شناخت پیشرفت (رشد) با تأکید بر بعد فردی انسان. دانشنامه علوم قرآن و حدیث، ۱(۲)، ص ۹۱-۱۳۰.
- گلچین کوهی، محمد، رضایی صوفی، مرتضی، و کشاورز، لقمان (۱۳۹۸). الگوی تصمیم‌گیری مبتنی بر ارزش‌های راهبردی اسلامی. مدیریت اسلامی، ۲۷(۱۰۹)، ص ۷۷-۱۰۳.
- لسانی فشارکی، محمدعلی، و مرادی زنجانی، حسین (۱۳۹۱). روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم. قم: مؤسسه بوستان کتاب.
- ۵۱. لطفی، امیرعلی، و میرزا، عبداله‌اشم (۱۳۹۶). رویکردهای نظریه‌پردازی آیات تصمیم‌گیری در منابع مدیریت اسلامی. قرآن و علم، ۱۱(۲۰)، ص ۴۹-۷۵.
- محقق‌حلی، جعفر بن حسن (۱۴۰۸). شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام. ج ۲، تهران: مؤسسه اسماعیلیان.
- حمدی، ابوالفضل، حجازی‌فر، سعید، و قاسمی‌نژاد، یاسر (۱۳۹۵). باورهای مؤثر در هدایت و کنترل رفتارهای سازمانی از دیدگاه آیات منتخب قرآن کریم. مدیریت اسلامی، ۲۴(۹۴)، ص ۱۳۱-۱۵۸.
- محمدی‌ری‌شهری، محمد (۱۳۹۱). اخلاق مدیریت در اسلام. قم: دارالحدیث.
- محمودی، جعفر (۱۳۷۹). چستی مدیریت اسلامی در بوته نقد. فصلنامه دانش مدیریت، ۵۱(۵۱)، ص ۳-۲۳.

- مختاریان پور، مجید، و احمدی، وحید (۱۴۰۱). طراحی الگوی توسعه منابع انسانی سازمان با تکیه بر نظریه رشد اسلامی. مدیریت اسلامی، ۳۰ (۱)، ص ۸۳-۱۱۲.
- مسترحمی، سید عیسی، و فاطمی، اکرم سادات (۱۳۹۷). آسیب‌های بینشی پیشرفت از منظر قرآن کریم. مطالعات قرآن و علوم، ۲ (۳)، ص ۴۷-۶۱.
- مصباح‌یزدی، محمدتقی (۱۳۹۴). پیش‌نیازهای مدیریت اسلامی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- مصباح‌یزدی، محمدتقی (۱۳۸۴). نقد و بررسی مکاتب اخلاقی. محقق: احمدحسین شریفی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۰). امامت و رهبری. تهران: صدرا.
- معینی نجف‌آبادی، مریم (۱۳۹۴). معناشناسی رشد در قرآن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشکده دانشگاه خوارزمی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- موسوی کاشی، زهره، پورمحمدی رودسری، رضا، جعفری، حسن، صیاد، آرزو، و موفق، ابوالفضل (۱۳۹۷). تصمیم‌گیری مدیران حوزه سلامت با رویکرد اسلامی، مبانی نظری نگرش و رویکرد اسلام در فرایند تصمیم‌گیری. پژوهش در دین و سلامت، ۴ (۳)، ص ۱۰۳-۱۱۷.
- میرباقری، سیدمحسن، و رفیعی آتانی، عطاءالله (۱۴۰۱). طراحی الگوی تصمیم‌گیری جمعی با استفاده از مبانی اسلامی. مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۱۱ (۱)، ص ۴۹-۸۰.
- نبوی، محمدحسن (۱۳۷۶). مدیریت اسلامی. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- نجفیان، مهدی، و لسانی، محبوبه (۱۳۹۲). تصمیم‌گیری، کلید مدیریت اسلامی. تهران: انتشارات آذرین مهر.
- نیون، دان مک (۱۴۰۳). کتاب اخلاق خلاق، درآمدی بر اخلاق نظری و عملی، ترجمه ادیب فروتن. تهران:
- وجدانی، فاطمه، و ایمانی، محسن (۱۳۹۱). تحلیل مفهوم «رشد» با تکیه بر آیات قرآن کریم. پژوهش در مسائل تعلیم تربیت اسلامی، ۲۰ (۱۶)، ص ۱۱-۳۵.

References

* The Holy Quran.

- Abdul-Hosseinzadeh, Mohammad; Kamalian, Seyyed Yousef; and Abdul-Hamid, Mehdi. (2017). Extracting the process of growth of Islamic society with emphasis on Surah Al-Hujurat. *Quranic Studies*, 8(30), 9-35. [In Persian].
- Abedi Jafari, Hassan; and Masoumi Mehr, Hamid Reza. (2013). Islamic Management (Models and Obstacles to Its Realization in Society and Organizations). Qom: Research Institute of Hawzah and University. [In Persian].
- Afjei, Seyyed Ali Akbar. (1985). Islamic Management. Jihad Daneshgahi. [In Persian].
- Akbari, Sahib Ali. (2009). A Deliberation on the Meaning of Rushd in the Stories of the Holy Qur'an. *Quran and Hadith Studies*, 41(83), 9-36. [In Persian].
- Alam-ul-Huda, Jamila; Ghasemzadeh, Atika; and Mohajer Darabi, Hajar. (2019). The Conceptism of 'Talent' as a Growth Factor in the Verses of the Holy Quran from the Perspective of Allameh Tabataba'i and Sadr al-Muta'allihin. *Quranic Doctrines*, 16(30), 27-54. [In Persian].
- Ali Akbari, Hassan; and Ramezani, Hossein. (2012). Deliberating Theoretical Bases of Decision-making Based on Islamic Ethics. *Islamic Management*, 20(84), 149-175. [In Persian].
- Allahyari Bozanjani, Ahmad; Rahimnia, Fariborz; Mortazavi, Saeed; and Ansari, Mohammad Ali. (2017). Discovering the shaping factors, characteristics and components of human resources being jihadi from the perspective of the Holy Quran. *Human Resources Management Research*, 9(30), 128-151. [In Persian].

- Al-Rasoul, Susan; and Karimpour, Mahnaz. (2019). *Obstacles to growth and perfection in the supplication of Makarem al-Akhlaq and the Holy Quran. Bayyenat (Imam Reza Islamic Education Institute)*, 26(103-104), 191-205. [In Persian].
- Amiri, Alinaghi; and Abedi Jafari, Hassan. (2013). *Islamic Management: Approaches*. (Seyed Ali Alavi, editor). Tehran: Samt. [In Persian].
- Asgari, Zahra; Norouzi, Reza Ali; and Mohammadi Chabaki, Reza. (2016). The conceptualization of deprivation in the Holy Quran and its role in human growth and education. *Research on Islamic Education Issues*, 24(33), 9-29. [In Persian].
- Azar, Adel; and Rajabzadeh, Ali. (2019). *Multi-attribute Approach to Applied Decision Making (MADM)*. Negahe Danesh. [In Persian].
- Azimzadeh Ardebili, Faezeh; and Afzali Qadi, Mona. (2012). An Analysis of the Requirements of Advisory Decision Making on the Basis of the Islamic Teachings. *Islamic Management*, 28(111), 39-76. [In Persian].
- Azizi, Seyyed Mahdi. (2018). Explaining the Fundamentals of Islamic Decision Making in Organizations, Master's Thesis, Tehran: Imam Sadiq University (PBUH). [In Persian].
- Azizi, Seyed Mahdi; Azizi, Seyed Mojtaba; and Latifi, Meysam. (2017). A Critical Study of the Effect of Utilitarianism on Decision-Making Theories and Comparing It with Islamic Growth (Rushd) Theory. *Islamic Management*, 25(2), 35-63. [In Persian].
- Azizi, Seyed Mehdi; Bakhtiari, Hossein; and Bahmanabadi, Mohammad Javad. (2017). Authenticity-based Islamic decision-making and its place in the application of Islamic decision-making. *Fundamental Research in the Humanities*, 9(3), 25-42. [In Persian].
- Bagheri, Mesbaholhoda; and Hosseini, Seyyed Mohammad-Hossein. (2016). Preaching and Da'wah Management of Prophet Mohammad (PBUH) Vis-à-vis the People of the Scripture Based on the Holy Quran; a Comparison With Social Marketing. *Strategic Management Thought*, 10(19), 59-83. [In Persian].
- Bagheri, Mesbaholhoda; Sepehri, Mahdi; and Masoodipour, Saeed. (2013). Elaborating Status of Sustenance Law and Believing in It in Business from the Holy Quran. *Islamic Management*, 21(87), 255-287. [In Persian].
- Bagheri, Mesbaholhoda; and Kazemi Najafabadi, Mohammad Reza. (2013). Explaining Leadership Pattern of Israel by Moses (PBUH); A Quranic Research. *Strategic Management Thought*, 7(14), 157-188. [In Persian].
- Bagheri, Mesbaholhoda; and Mohammadi, Mehdi. (2016). Islamic Point of View Concerning Components of Customer Relationship Management. *Islamic Management*, 24(94), 105-130. [In Persian].
- Bakhshi, Ali Akbar; and Naghipourfar, Valiallah. (2015). The Explanation of the Principles and Cognitive Components Affecting on Decision Making in Islamic Management. *Islam and Management Research*, 4(10), 25-48. [In Persian].
- Barzegarnejad, Tayyebbeh. (1400). Spiritual Growth from the Perspective of Verses and Narrations, Master's Thesis. Payam Noor University, Khorasan Razavi Province. [In Persian].
- Bayat, Abdulhamid; Mohammaddini, Mohsen; Sadeghi, Majid; and Heidari Delgarm, Mohammad Mehdi. (2016). An Investigation of Talent-Related Characteristics of Military Commanders in the Holy Quran. *Islamic Management*, 24(97), 161-186. [In Persian].
- Chaboki, Ummolbanin; Khademi, Fatima; and Sadeghi, Ishrat. (2015). Identifying the factors of the leadership of Prophet Moses (AS) with emphasis on Surah Taha. *Islamic Management*, 23(90), 159-182. [In Persian].
- Chitsazian, Alireza; and Javanali-Azar, Morteza. (2015). *Starting Points in Islamic Management*. Tehran: Imam Sadeq University (AS). [In Persian].
- Cyert, Richard Michael; & March, James G. (1963). *A Behavioral Theory of the Firm*. Prentice-Hall.

- Danaeifard, Hassan. (2016). Methodology of Denotational Studies in Social Sciences and Humanities: Foundations, Definitions, Importance, Approaches and Implementation Stages. *Methodology of Humanities*, 22(86), 39-71. [In Persian].
- Dehvarizadegan, Tayyebbeh. (2019). Factors and Obstacles to Spiritual Growth in the Family from the Perspective of the Holy Quran. Master's Thesis. Yazd: Payam Noor University. [In Persian].
- Dialameh, Nikoo; and Baradaran Haghiri, Maryam. (2009). Concepts of Human Growth and Development according to Islam and West. *Science and Religion Studies*, 1(2), 45-71. [In Persian].
- Drucker, Peter F. (2006). *THE Effective Executive: The Definitive Guide to Getting the Right Things Done*. Harper Business.
- Eidi, Farahnaz. (2016). Investigating the causes and factors of the growth and development of society in the Quran and Hadith, Master's thesis. Bakhtar Institute of Higher Education University. [In Persian].
- Fazli, Kubra. (2014). Factors and Examples of Growth and Decline in Surah Maryam (PBUH), Master's Thesis. Holy Quran University of Sciences and Education. [In Persian].
- Foruzandeh Dehkordi, Lotfollah; Mahmoudi Meymand, Mohammad; Abesi, Saeed; and Haddadzadeh, Mehdi. (2015). Identifying the factors and components of intuition in decision-making from the perspective of the Holy Quran. *Management of Government Organizations*, 3(12), 90-107. [In Persian].
- Foruzandeh Dehkordi, Lotfollah; and Shahabi, Maryam. (2015). Designing an Islamic decision-making model based on the role of reason, revelation, and intuition based on the Islamic value system. *Islam and Management Research*, 5(1 (11th issue)), 117-135. [In Persian].
- Fulop, Janos. (2005). Introduction to decision making methods. Hungarian Academy of Sciences.
- Gass, Saul I. (1985). *Decision Making, Models, and Algorithms*. John Wiley & Sons.
- Golchin Koohi, Mohammad; Rezaei Sofi, Morteza; and Keshavarz, Lohman. (2019). The Model of Decision Making on the Basis of Islamic Strategic Values. *Islamic Management*, 27(109), 77-103. [In Persian].
- Haddadzadeh, Mehdi. (2018). Designing the Islamic Model of Intuition in Strategic Decision-Making. *Management in The Islamic University*, 7(1), 179-199. [In Persian].
- Hamzepour, Mehdi; and Azizi, Seyyed Mehdi. (2021). Steps to implement decision-making with an Islamic approach. Information Age Cultural and Artistic Institute. [In Persian].
- Heidari, Leila. (2019). Cultural Obstacles to the Growth and Development of Society from the Perspective of the Holy Quran with Emphasis on Afghan Society, Master's Thesis. Al-Mustafa University. [In Persian].
- Kymlicka, Will. (2002). *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. Oxford University Press.
- Lesani Fasharaki, Mohammad Ali; and Moradi Zanjani, Hossein. (2012). Thematic Research Method in the Holy Quran. Boostan Ketab Institute. [In Persian].
- Lindblom, Charles E. (1959). The Science of Muddling Through. *Public Administration Review*, 19(2), 79-88.
- Lotfi, Amirali; and Mirza, Abdulhashem. (2017). Approaches to theorizing decision-making verses in Islamic management sources. *Quran and Science*, 11(20), 49-75. [In Persian].
- Mahmoudi, Jafar (1990). What is Islamic management in the crucible of criticism. *Journal of Management Knowledge*, (51), 3-23. [In Persian].
- Mesbah Yazdi, Mohammad Taqi. (2015). Prerequisites of Islamic Management. Imam Khomeini Educational and Research Institute (Quds-e-Sar). [In Persian].
- Mesbah Yazdi, Mohammad Taqi. (2005). Critique and Review of Moral Schools. (Ahmad Hossein Sharifi, researcher). Imam Khomeini Educational and Research Institute (Quds-e-Sar). [In Persian].
- Mirbagheri, Seyyed Mohsen; and Rafiei Atani, Ataullah. (2022). Designing a Collective Decision-Making Model Using Islamic Principles. *Management in Islamic University*, 11(1), 49-80. [In Persian].

- Moeini Najafabadi, Maryam. (2015). Semantics of Growth in the Quran. Master's Thesis, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University. [In Persian].
- Mohaghegh Helli, Jafar bin Hassan. (1990). Islamic Laws in Halal and Haram Issues. Vol. 2, Ismailian Institute.
- Mohammadi, Abolfazl; Hejazifar, Saeed; and Ghasemi-nejad, Yaser. (2016). Effective Beliefs in Controlling and Directing Organizational Behavior in the Selected Verses of the Holy Quran. *Islamic Management*, 24(94), 131-158. [In Persian].
- Mohammadi Reyshahri, Mohammad. (2012). Management Ethics in Islam. Darul Hadith Publishing Organization. [In Persian].
- Mokhtarianpour, Majid; and Ahmadi, Vahid. (1401). Designing Organizational Human Resource Development Model on the Basis of the Martyr Motahhari's Theory of Growth. *Islamic Management*, 30(1), 83-112. [In Persian].
- Mostarhami, Seyed Isa; and Fatemi, Akram Sadat. (2018). Visionary Damages of Progress from the Perspective of the Holy Quran. *Quran and Science Studies*, 2(3), 47-61. [In Persian].
- Motahari, Morteza. (2011). Imamate and Leadership. Tehran: Sadra. [In Persian].
- Mousavi Kashi, Zohreh; Pourmohammadi Roudsari, Reza; Jafari, Hassan; Sayyad, Arezo; and Mofavq, Abolfazl. (2018). Decision-making of health managers with an Islamic approach, theoretical foundations of Islamic attitude and approach in the decision-making process. *Research on Religion and Health*, 4(3), 103-117. [In Persian].
- Nabavi, Mohammad Hassan. (1997). Islamic Management. Islamic Propaganda Office of Qom Seminary. [In Persian].
- Nadolna, Katarzyna Koziot; & Beyer, Karolina. (2021). Determinants of the decision-making process in organizations. *Procedia Computer Science*, 192, 2375-2384.
- Najafian, Mehdi; and Lisani, Mahboobeh. (2013). Decision-making, the key to Islamic management. Azarian Mehr Publications. [In Persian].
- Niven, Don Mack. (2023). Creative Ethics: An Introduction to Theoretical and Practical Ethics. (Adib Forotan, translator). Tehran. [In Persian].
- Pourjahani, Narges. (2022). Decision-making model based on cognitive and Islamic approach: a review article. *Studies in Psychology and Educational Sciences (Negareh Institute of Higher Education)*, 6(66), 445-466. [In Persian].
- Qayyumzadeh, Mahmoud; and Shahbazpour, Hossein. (2014). The Quranic Knowledge Model of Progress (Rushd) with Emphasis on the Individual Dimension of Man. *Encyclopedia of Quranic and Hadith Sciences*, 1(2), 91-130. [In Persian].
- Qiyassi Kargar Moghadam, Mehdi; Hosseinzadeh Rudy, Mohammad; and Rahimi Don, Morteza. (2019). Investigating the role of desire management in decision-making from the perspective of the Holy Quran. *Management in Islam*, 14(39), 38-44. [In Persian].
- Ragheb Esfahani, Hossein. (1985). Al-Mufardat in Gharib al-Qur'an. Book publishing office.
- Rahman-Sarasht, Hossein; and Mohammadinasab, Mehdi. (2009). Strategic Decision-Making Model in the Islamic Approach. *Strategic Defense Studies*, 10(39), 9-32. [In Persian].
- Rahmani, Nima. (2016). Investigating the role of revelation in rational-intuitive decision-making. *Islam and Management*, 5(10), 29-52. [In Persian].
- Rasoulalian, Ali; Khajehvar-Banadaki, Kamal; and Asi-Madznab, Abu al-Qasim. (2012). A study of the concept of personal growth in Islamic narrations and the Quran. *Quranic Studies*, 11(43), 489-513. [In Persian].
- Razini, Ruhollah; and Azizi, Seyyed Mehdi. (2015). Designing A Decision Making Model With an Islamic Approach. *Islamic Management*, 23(93), 73-100. [In Persian].
- Rezaian, Ali; and Abdollahi Nissiani, Ali. (2013). Presenting and explaining the systemic model of human behavior from the perspective of the Holy Quran. *Public Administration Perspective*, 4(16), 89-113. [In Persian].

- Robbins, Stephen P. (2000). *Managing Today!* Prentice Hall.
- Saeb, Maryam Al-Sadat. (2023). The role of failure in human growth based on the stories of Prophet Moses (AS) in the Quran, Master's thesis. Faculty of Isfahan University, Faculty of Ahlul Bayt (AS). [In Persian].
- Safavi, Seyyed Alireza; Beheshti, Saeed; Akrami, Seyyed Kazem; and Samadi, Masoumeh. (2017). The foundations of human development based on the words of Imam Ali (peace be upon him). *Research on Islamic Education Issues*, 25(35), 91-114. [In Persian].
- Seyedjavadin, Seyed Reza; Saadat Nohad, Mohammad Hossein; Amiri, Mojtaba; and Lasani Fasharaki, Mohammad Ali. (1400). Identification of the Competencies of the Righteous Managers: A Thematic Analysis of the Holy Quran. *Research in Human Resource Management*, 13(46), 85-114. [In Persian].
- Shaker, Mohammad Kazem. (1999). The Evolutionary Course of Growth in the Holy Quran. *Historical Studies of the Quran and Hadith*, 7(20), 43-57. [In Persian].
- Shaker, Muhammad Kazem. (1999). The foundations of growth and its requirements in the Holy Quran. *Historical Studies of the Quran and Hadith*, 7(19), 62-79. [In Persian]
- Simon, Herbert A. (1987). Making Management Decisions: the Role of Intuition and Emotion. *The Academy of Management Executive*, 1(1), 57-64.
- Sugden, Robert; & Williams, Alan. (1978). *The Principles of Practical Cost-Benefit Analysis*. Oxford University Press.
- Vojdani, Fatemeh; and Imani, Mohsen. (2012). Analysis of the concept of “growth” based on verses of the Holy Quran. *Research on Islamic Education Issues*, 20(16), 11-35. [In Persian].